

REEL POLİTİĞİN TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİNE YANSIMASI: ALMANLARIN ÜLKELERİNE DÖNMESİ VE TÜRKİYE'DE KALANLARIN ENTERNE EDİLMESİ (1944-1945)

Bülent BAKAR*

Öz

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye denge politikası sürdürerek savaşın dışında kalabilmek için gayret göstermiştir. 1943 yılından itibaren savaşın Müttefik Devletler lehine gelişmesiyle Türkiye'nin bu ülkeler yanında savaşa katılması yönünde baskı söz konusu olmuştur. Savaşın aldığı durumu göz önüne almak zorunda kalan Türkiye, 1944 yılından önce Almanya'ya krom ihracını durdurmuş, ardından Almanya ile diplomatik ilişkisini kesmiştir. Alman Büyükelçisi başta olmak üzere bazı diplomatlar ve Alman vatandaşları Türkiye'den ayrılmıştır. Bu günlerde bazı Alman vatandaşların ise Almanya'ya dönmek için Türk yetkililere müracaatı söz konusu olmuş ve Almanlar Anadolu'nun bazı şehirlerinde enterne edilmişlerdir. Bu enterne grubuna bir süre sonra Türk diplomatlarla mübadele edilememiş Alman diplomatlar da ilave olmuştur. Savaşın bitmesinden sonra şartların değişmesiyle Aralık 1945'te enterne dönemi sona ermiş ve Almanlar istedikleri yere gitmeleri hususunda serbest kalmışlardır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Almanya, Türkiye, Almanlar, Enterne.

Abstract

REFLECTION OF REALPOLITIK TO TURKISH-GERMAN RELATIONS: RETURN OF GERMANS TO THEIR COUNTRY AND DISABLING THE REST IN TURKEY (1944-1945)

During World War II, Turkey maintained an equilibrium policy to stay out of the war. Since the war had ended in favor of the Allies, some pressure was put on Turkey to participate in it. In these conditions, Turkey stopped exporting chrome to Germany, and then eventually cut off diplomatic relations with Germany. First the German ambassador, then some diplomats, and finally German nationals left Turkey. At this time, some German citizens appealed to the Turkish authorities to stay in Turkey. They were interned in some cities of Anatolia. After a while, some German diplomats who could not have been interchanged with Turkish diplomats joined this group. The internment period ended after circumstances changed at the end of the War (December 1945), and the Germans were released to go wherever they wanted.

Key Words: II. World War, Germany, Turkey, Germans, enterne.

---

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; bbakar@marmara.edu.tr.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nda aynı kampta yer alan Osmanlı Devletiyle Almanya'nın ilişkisi Mondros Ateşkes Antlaşması hükümleri gereği kesilmiş¹ ve Türk-Alman ilişkilerinin tekrar kurulması ancak 3 Mart 1924'te Ankara'da imzalanan Türk-Alman Dostluk Antlaşması'yla mümkün olmuştur. Alman diplomat Rudof Nadolny'nin Büyükelçilik görevi döneminde ilişkiler tekrar canlandırılmaya çalışılırken, Nisan 1929'da Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey, Almanya'yı ziyaret ederek yetkililerle görüşmüştür. Diplomatik temasların kurulmasından sonra çeşitli kurumlarda görevlendirilmek üzere Almanya'dan uzmanların gelişi, ticarî ilişkilerin gelişmesi söz konusu olmuş, Türkiye'ye Alman yatırım ve sermaye akışı başlamıştır. Bu çerçevede uçak sanayisinin kurulması -1926'da Kayseri uçak fabrikası açıldı- ve sivil havacılığın gelişmesinde Alman şirketlerinin önemli bir payı vardı².

Nazi iktidarı döneminde Almanya'da yaşanan antisemitizm dolayısıyla çok sayıda Alman bilim adamı ve sanatçı Türkiye'ye iltica etmiştir. Yahudi olmayan birçok Profesör ve sanatçı "*âri ırkına mensup olmayan*" eşlerinden ayrılmak istemediklerinden ya işten çıkarılmışlar ya da çıkarılmakla tehdit edilmişlerdir. Türkiye'ye iltica eden Yahudi veya "*yarı âri*" bilim adamlarının büyük bölümü karışık evliydi ve bekârlar da dâhil tüm Yahudi Ordinaryüs Profesörlerin neredeyse %50'sini oluşturuyorlardı³.

Ayrıca, 1930'lu yıllarda çok sayıda Alman uzman Türkiye'de görev yapmıştır. Özellikle Alman sanayi yatırımlarının artmasıyla doğru orantılı olarak Alman uzman sayısı artmıştır. Dış politikada ise gelişmelerin sıkıntılı bir döneme girdiğini söylemek mümkündür. Hitler'in 1933'te iktidara gelmesinden sonra revizyonist bir dış politika uygulaması, Türkiye'nin çekindiği İtalya ile yakın

¹ Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 23. maddesi Müttefik Devletlerin tüm ilişkilerinin kesilmesini öngörürken, 19. maddeyle de asker ve sivil tüm Alman ve Avusturyalıların 1 ay içinde Osmanlı Devleti topraklarını terk etmesi kararlaştırılmıştı. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, c. I, Ankara 1989, s. 13-14.

² Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, Ankara 1991, s. 8-83.

³ Türk bilimine uzun yıllar hizmet eden ve önemli katkı sağlayan bu bilim adamları ve sanatçılar, 1950'li yıllarda Almanya'ya dönmüşler veya değişik ülkelere gitmişlerdir. Bu konuda tafsilat için bkz. Fritz Neumark, *Boğaziçine Sığınanlar*, çev. Şefik Alp Bahadır, İstanbul 1982. Üniversite Reformu için rapor hazırlayan Prof. Dr. Albert Malche'nin aracılığıyla İsviçre'ye sığınmış bilim adamlarından Prof. Dr. Philipp Schwartz, Ankara'ya gelmiş ve Maarif Vekili Dr. Reşit Galip Bey ile görüşmüştü. Bu görüşmeden sonra Alman tebaası bilim adamlarının Türkiye'ye gelmesi söz konusu olmuştur. Kemal Yalçın, *Haymatlos*, İstanbul 2011, s. 74-84.

ilişkiler içine girmesi ve Türkiye'nin dış politika taleplerine -Boğazlar ve Hatay meselesi- soğuk bir tutum sergilemesi ilişkilerin sıkıntılı olacağını göstermekteydi. Almanya, kendi etki alanı olarak gördüğü Balkanlar'da Türkiye'nin aktif diplomasi sergilemesi ve Balkan Paketi'nin mimarı olması karşısında yine olumsuz bir tavır sergilemiştir. Nazi Hükümeti'nin Ren bölgesine asker sokması ve aldığı önlemler, her ne kadar ilk anda doğrudan Türkiye'yi ilgilendirmez görünse de Türk yetkililer gelişmeleri dünya barışı açısından endişeyle takip etmişlerdir⁴.

Almanya'nın Nazi iktidarı döneminde Versailles Antlaşması'nı yok sayan uygulamaları ve yayılmacı politikası -genişleyerek savaşa hazırlanma stratejisi⁵- Avrupa'yı yeni bir sıcak çatışmanın eşiğine getirmişti. Artık kimse için sürpriz olmayan bu gelişme⁶ 1 Eylül 1939'da Danzig krizinden dolayı Almanya'nın Polonya'ya saldırısıyla somut bir şekil almıştır. Bir süre sonra Sovyetler Birliği'nin de doğudan saldırısıyla Polonya iki ateş arasında kalmıştır. Alman kuvvetleri 1940 ilkbaharında Danimarka ve Norveç'i işgal ederken, Haziran ayında Fransa'nın hızlı ve kesin mağlubiyeti gelmiştir. Ardından, Sovyetler Birliği'nin Balkanlar'a ilgisi Almanya ile arasının açılmasına neden olmuştur. Almanya, Fransa'ya saldırmadan önce sağ kanadını -İskandinavya'yı- güvenceye almak için bu bölgeyi işgal etmişti. Sovyetler Birliği'ne saldırmadan önce de yine sağ kanadından, Balkanlar bölgesinden emin olmak istemiştir. Almanya, 1941 ilkbaharında Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya ve Yunanistan'da askerî ve siyasî kontrolü sağladı. Alman ordularının Balkanlara yerleşmesi Türkiye'nin durumunu nazik bir şekle sokmuştu⁷. Almanya'nın Türkiye'ye saldırma, bu du-

⁴ Koçak, *Türk-Alman*, s. 97-176.

⁵ Avusturya ilhak, Çekoslovakya da işgal edilmişti. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, c. I, İstanbul 2014, s. 122.

⁶ 26 Ağustos 1939 tarihli bir gazete haberi oldukça ilginçtir. Söz konusu haberde birkaç günden beri Alman vatandaşlarının bankalardaki paralarını çekerek İstanbul'dan ayrılmaya başlamaları dikkat çekici bir gelişme olmuştur. Amerika Büyükelçiliği de vatandaşlarına yaptığı açıklamada gaz maskesi edinmeleri ve ihtiyaç halinde Bebek'teki Amerikan Koleji'nde hazırlanan sığınaklara gitmeleri tavsiyesinde bulunmuştur. Bu gelişmeler, savaşın yakın olduğunun bilindiği şüphesini doğururken, acaba İstanbul ve Türkiye ne ölçüde tehdit altındaydı sorusunu akla getirmektedir. "İstanbul'daki Almanlar şehri terk ediyorlar", *Haber Akşam Postası*, 26 Ağustos 1939. Savaş çıktıktan sonra da Almanların İstanbul'dan ayrılışı devam etmiş ve müesseselerdeki uzmanlar Almanya'ya çağırılmıştır. "Şehrimizdeki Almanlar Almanya'ya gidiyorlar", *Haber Akşam Postası*, 6 Eylül 1939.

⁷ Almanya'nın hızlı bir şekilde Balkanları ele geçirmesi ve Türkiye ile komşu olması Trakya'da büyük bir panik havası yaratmıştır. Nisan-Mayıs 1941 döneminde Trakya'dan ve İstanbul'dan Anadolu'ya göç edenler olmuştur. Bu endişe ve telaş, 18 Haziran 1941 tarihli saldırımazlık antlaşmasıyla ancak sona ermiştir. Bülent Bakar, "İkinci Dünya Savaşı'nda İstanbul ve Trakya'dan

rumdan yararlanan Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi işgal etme ve bir bakıma Türkiye'nin Polonya ile aynı kaderi paylaşma ihtimali endişeyle dile getirilirken Hitler, Türk yetkililerle temasa geçmiş ve saldırgan bir niyetleri olmadığını vurgulamıştır. Hitler'in bu adımı atmasındaki neden, Türkiye'nin endişeye kapılarak İngiltere ile daha da yakınlaşmasını⁸ engellemektir. Almanya ile Türkiye arasında 18 Haziran 1941'de Saldırmazlık Antlaşması imzalandı⁹. Bu kuşkusuz Türkiye için iyi bir haberdir ama Türkiye için asıl iyi haber 22 Haziran 1941'de geldi. Alman ordularının Sovyet Rusya'ya saldırmasıyla savaş yeni bir durum almış ve Türk yetkililer, savaşın Türkiye'den uzaklaştığını düşünerek kısmen rahatlamışlardır¹⁰.

1941 ve 1942 yıllarında Alman diplomatlar Türkiye'yi yanlarına çekmek için gayret göstermişler ve Alman yanlısı yoğun bir propaganda gerçekleştirmişti. Türkiye'de kamuoyunun bir kısmı Alman zaferini yakın görmekteydi. Bununla birlikte Türk Hükümeti, gelişmelere ve Alman başarısına karşı temkinli yaklaşmış, tarafsızlık politikasını sürdürmüştür¹¹.

Savaşın Müttefik Devletler Lehine Dönmesi ve Türkiye'ye Savaş Baskısı

Doğu Cephesi'ndeki Alman saldırısı ve üstünlüğü Stalingrad'da durdurulmuş ve Sovyet ordusu uzun süren bir direnişten sonra Kasım 1942'de başlattığı karşı saldırıyla Alman 6. Ordusu'nu Ocak 1943'te teslim olmak zorunda bırakmıştı¹². Kuzey Afrika'da devam eden savaş ise 1943 ilkbaharında kesin bir Müttefik Devletler zaferiyle neticelenirken, okyanuslarda savaş yine Müttefikler

---

Anadolu'ya Göç ve Paniğe Karşı Propaganda", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sayı 12 (2007), s. 1-35. Avrupa'daki savaşın Türk sınırına dayanacağını doğru bir şekilde tahmin eden Türk Hükümeti önlem olarak 20 Kasım 1940'ta Edirne, İstanbul, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli'de bir ay süreyle sıkıyönetim ilan etmiştir. Bir ay süreyle ilân edilen sıkıyönetim, TBMM kararıyla tam 15 kez uzatılacak ve 22 Aralık 1947 tarihinde kaldırılacaktır. Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, c. I, İstanbul 2010, s. 341-342.

⁸ Savaşın başında 19 Ekim 1939'da, Türkiye-İngiltere-Fransa arasında karşılıklı yardım antlaşması imzalanmıştı. Soysal, *a.g.e.*, s. 600-609. Türkiye, Almanya ile savaş halinde olan 2 ülkeyle antlaşma imzalayarak aslında duruşunu belli etmişti. Bununla birlikte dikkatli bir denge politikası yürüterek savaştan uzak kalmayı başarmıştır.

⁹ Soysal, *a.g.e.*, s. 639.

¹⁰ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, Ankara 2010, s. 144-152.

¹¹ Koçak, *Milli Şef*, c. I, s. 599-659.

¹² Tekeli- İlkin, *a.g.e.*, c. I, s. 253.

lehine dönmüştü. Temmuz 1943'te gerçekleşen Sicilya çıkarmasından sonra, Eylül 1943'te İtalya kayıtsız şartsız teslim olmuştu¹³. Artık, 1943 yılında savaş üstünlüğü kesin olarak Müttefiklere geçmiş ve bu devletler yükümlülüklerini yerine getirmesi için Türkiye'ye baskılarını arttırmışlardı. Türkiye, bu baskılar neticesinde savaşa girmeyi ilke olarak kabul ederken, askerî hazırlıklarının yetersizliği savunmasını ön plana çıkarmıştır¹⁴.

Müttefik Devletler bir taraftan da savaşın bir an önce nasıl sonuçlandırılacağı ve sonrasında oluşturulacak düzenin esaslarını tespit için 1943 başından itibaren bir dizi konferans gerçekleştirmiştir¹⁵. Bu konferanslarda önemli konu başlıklarından birisi savaşta Türkiye'ye verilecek rol olmuştur. Bu çerçevede Churchill'in talebiyle 30-31 Ocak 1943'te İnönü ile Churchill'in Adana buluşması gerçekleşti. 1943 ilkbaharında bir İngiliz askerî heyeti Ankara'ya geldi ve görüşmeler başladı. Bu arada Müttefikler, Türkiye'nin istediği oranda malzemeyi vermezken, Türk yetkililer bu durumdan rahatsız olmamışlardır. Çünkü yardım meselesinin tamamlanması savaşa girmek demek olacağından Türk tarafı konuyu zamana yaymaya çalışmıştır¹⁶. Ekim 1943'te gerçekleşen Moskova Konferansı'nda Sovyet yetkililer, Türkiye'nin savaşa sokulmasını ve ayrıca Manş Denizi üzerinden Avrupa'ya çıkarma yapılmasını gerekli görmüşlerdi. 5 Kasım 1943'te Kahire'de İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu buluşması gerçekleşti. Eden hemen konuya girerek, Türkiye'nin bir ay içinde Almanya'ya savaş ilân etmesini beklediklerini belirtti. Eden, "*İngiltere'nin istediğini yapmadığı takdirde Türkiye'nin savaş sonrasında Rusların karşısında çok zor durumda kalabileceğini*" ifade ederek, Türkiye'yi Sovyet Rusya ile korkutma politikası uygulamaktaydı¹⁷. Bir süre sonra Müttefikler bu kez Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü Kahire'ye davet ettiler. 4 Aralık 1943'te gerçekleşen görüşmede İngiltere Başbakanı Churchill, Türkleri Ruslarla korkutma politikasını devam ettirirken, Amerikan Başkanı Roosevelt ise, Türk tarafının görüşlerine biraz daha hak verir bir çizgi izledi. Türk tarafı, prensip

¹³ Tekeli- İlkin, *a.g.e.*, c. I, s. 260-283.

¹⁴ Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul 1994, s. 187.

¹⁵ Casablanca Konferansı 14-24 Ocak 1943; Washington Konferansı 12-26 Mayıs 1943; Quebec Konferansı 14-24 Ağustos 1943; Moskova Konferansı 19-30 Ekim 1943; Kahire Konferansı 22-26 Kasım 1943; Tahran Konferansı 28 Kasım- 1 Aralık 1943; Moskova Konferansı 9-20 Ekim 1944; Yalta Konferansı 4-11 Şubat 1945 (Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Ankara 1988, s. 389-399).

¹⁶ Deringil, *a.g.e.*, s. 189-195.

¹⁷ Deringil, *a.g.e.*, s. 204-210.

olarak Müttefiklerin yanında savaşa girmeye taraftar olduklarını, fakat muhtemel bir Alman saldırısına karşı koyacak güce kavuşturulmalarını ısrarla istemiştir¹⁸. Alman ordusu her ne kadar geri çekilmeye başlamış ve savunma pozisyonuna geçmiş ise de Balkanlar ve Ege Denizi'nde Alman Hava Kuvvetleri hala güçlüydü. Eğer Türkiye, yeterli ve etkili tedbir almazsa, İngiliz uçaklarının desteği gelene kadar Alman uçakları 24 saat içinde Türkiye'ye çok ciddi zarar verebilirdi¹⁹. Neticede, Cumhurbaşkanı İnönü ve beraberindeki heyet kesin bir savaşa katılma kararına varmadan Kahire'den dönmüştür²⁰.

Türkiye-Almanya İlişkilerinin Bozulması ve Kesilmesi

1944 yılı başında Müttefiklerin memnun olduğu Türkiye'deki ilk gelişme, bu devletlerin Alman yanlısı bir komutan olarak niteledikleri Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın yaş haddi dolayısıyla emekli olmasıydı. Yerine gelen Orgeneral Kazım Orbay ve orduda yapılan değişiklikler Müttefiklerce kendilerine daha yakın bir yönetimin oluşması anlamına gelmekteydi. Buna karşın, 1944 yılı başlarında gerçekleşen görüşmelerde İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri umduğu sonuca ulaşamamıştır. Kahire Konferansı'nda alınan karar neticesinde İngiliz Askerî Heyeti 1944 yılı Ocak ayı başında Türkiye'ye gelmiştir. Görüşmelerin yine sonuçsuz kalması üzerine 3 Şubat 1944'te İngiliz heyeti aniden Ankara'dan ayrılmıştır. Bu durum Müttefiklerin Türkiye'ye karşı tutumunu sertleştirmiştir. Nitekim, bunun bir yansıması olarak 17 Şubat'ta uçak, helikopter ve benzeri askerî malzeme ve silah yardımı dururken, 28 Şubat'ta İngiliz mühendisler, teknisyenler ve danışmanlar Türkiye'yi terk etmişlerdir. Bu dönemde İngiliz basını sürekli olarak Türkiye'nin savaşa katılmamak için sürekli bahane ürettiğini ve ittifak antlaşmasının yükümlüklerini yerine getirmediğini ileri sürmüştür²¹.

1944 yılı başında Türk-İngiliz ilişkilerinin gerginleştiği bu süreçte Alman propaganda kuruluşlarının Türkiye ziyaretleri gerçekleşmiştir. Ankara Palas'ta Almanların organize ettiği bir konsere Türk kabinesinin tamamına yakını katılmıştı. Almanların Ege ve Balkanlar'da askerî varlıkları hala devam ederken Türkiye'nin çekinceleri aslında anlaşılabilir bir durumdu. Bununla birlikte, bu

¹⁸ Mahmut Goloğlu, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Ankara 1974, s. 227-229.

¹⁹ Deringil, *a.g.e.*, s. 223.

²⁰ Goloğlu, *a.g.e.*, s. 233.

²¹ Koçak, *Milli Şef*, c. II, s. 231-237.

durum Türkiye'nin dış politikada Almanya'ya yakın durduğu anlamına gelmemekteydi. Türkiye, belli bir denge politikası yürütmeye çalışırken Alman yanlısı yayın yapan *Türkische Post* gazetesi hükümetçe kapatıldı. 18 Şubat'ta Rodos adasındaki Türk Konsolosluğu'nun bombalanmasından sonra Mart ayında Alman Dışişleri bakanı Ribbentrop'un, Müttefiklere üs verilmesi durumunda Almanların bu duruma kayıtsız kalmayacağını belirtmesi kuşkusuz Türkiye'yi hedef alan bir açıklamaydı²².

1944 ilkbaharında Türkiye'nin Almanya'ya ihraç ettiği krom madeniyle ilgili politik açıklama ve temaslar Türk-Alman ilişkilerinde önemli bir kırılma noktası olmuştur. Ana kullanım alanı çeşitli alaşımli çelik üretimi olan krom madeni Almanya'nın savaşa devamı için hayatî bir ihtiyaç maddesiydi. Almanya, Türkiye ile 9 Ekim 1941'de imzaladığı bir antlaşmayla 1943 ve 1944 yılı krom ihtiyacını teminat altına almıştı²³. Müttefik Devletler ise, Almanya'ya karşı kesin sonuca ulaştıracak büyük bir harekâta girişmeden önce Türkiye'nin Almanya'ya krom ihracatını durdurmasının şart olduğunu düşünmekteydiler. Hatta ABD Büyükelçisi, Almanya'ya sevkiyatın durdurulması için Meriç üzerindeki köprülerin havaya uçurulmasını teklif etmişti²⁴. İngiliz gazetelerinde çıkan ve Türk basınına yansıyan haberlerde de Müttefikler, yakında süresi dolacak olan antlaşmanın uzatılmasından ve Türkiye'nin Almanya'ya hammadde (krom, bakır, pamuk ve hatta tütün) göndermeye devam etmesinden endişe etmekteydiler. Hammadde akışını önlemek için öncelikle atılması gereken adım olarak Bulgaristan'ın bombalanması önerilmekteydi²⁵. Müttefik Devletlerin Almanya'ya yapılan krom sevkiyatının durdurulması baskısı karşısında Türkiye, 14 Nisan 1944'te Almanya'ya yapılan krom ihracatını aylık 4.200 tona düşürerek, %50 azaltma kararı aldı. Gelişmelerin kendi politika ve talepleri doğrultusunda seyrettiğini fark eden İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri aynı gün, 14 Nisan 1944'te verdikleri notalarda düşmana savaşı sürdürmesi için gerekli olan hammaddeleri sağlayan antlaşmaları hayatî çıkarları açısından son derece zararlı bulduklarını belirtmişlerdi. Yine bu devletler, Türkiye'nin mevcut antlaşmaları yenilemesi veya aynı doğrultuda yeni antlaşmalar yapması (9 Ekim 1941 tarihli antlaşmanın süresi 30 Nisan 1944'te sona ermekteydi²⁶) halinde tarafsız devletlere uygulanan ekonomik

²² Süleyman Seydi, *1939-1945 Zor Yıllar*, Ankara 2006, s. 253.

²³ Nuri Karakaş, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXV/2 (Aralık 2010), s. 447-482.

²⁴ Yavuz Özgüldür, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*, Ankara 1993, s. 161.

²⁵ "Bir İngiliz gazetesi Almanya'ya ihracat yapmamamızı temenni ediyor", *Vakit*, 10 Nisan 1944.

²⁶ Seydi, *a.g.e.*, s. 254.

ablukanın aynısına maruz kalacağı uyarısında bulunmuşlardı. Açık bir şekilde Türkiye'nin Mihver Devletleri'ne krom başta olmak üzere hammadde ihracatının durdurulması talep edildi. Türk Hükümeti, durumun nazik bir hal alması ve savaşın Müttefiklerin lehine gelişmesini dikkate alarak bu ülkelerle yakınlaşacak bir adım atmış ve 21 Nisan 1944 akşamı itibarıyla Almanya'ya krom ihracatını durdurmuştur²⁷. Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu Türkiye'nin politikası için şu ifadeleri kullanmıştı²⁸: “*Haricî siyasetimizin umdesi ve esası İngilizlerle olan ittifak muahedesi olduğuna göre, biz bitaraf değiliz*”. Türkiye, 21 Nisan akşamı işe yarar tüm vagonları kullanarak 218 krom yüklü vagonu, Almanya'ya gönderilmek üzere Bulgaristan'a geçirmiştir. Alman Büyükelçi Papen ise anılarında Almanya'ya krom sevkiyatının Türk yetkililerin yardımıyla 1 Mayıs'a kadar devam ettiğini ifade etmiştir²⁹.

Türkiye'nin Müttefiklerle ilişkilerini iyileştirmeye çalıştığı bu dönemde diplomatik sorun yaratan bir başka husus Boğazlardan geçen Alman gemileri olmuştur. İngilizler bu gemilerin ticarî gemi kılığında savaş gemileri olduğunu ve Montreaux Antlaşması'na uyulmadığını iddia etmekteydiler. Bu iddialar Türkiye üzerinde baskı oluştururken, *Kassel* adındaki gemide yapılan aramada İngiliz iddialarını destekleyen bulguların olması Türkiye'yi zor durumda bırakmıştır³⁰. İngiliz Hükümeti, 4, 9 ve 14 Haziran 1944 tarihlerinde Türkiye'yi Montreaux Sözleşmesini çiğnemek ve denetim yükümlülüğünü hafife almakla suçlamıştı³¹. Yaşanan bu durum üzerine sorumluluğu üstlenen Numan Menemencioğlu, 15 Haziran 1944'te Dışişleri Bakanlığı görevinden istifa etti³² ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Dışişleri Bakanlığı görevini üstüne aldı. Menemencioğlu'nun istifası “*Türk-İngiliz ilişkilerinin daha çok bozulmaması için*” gerçekleşmişti³³.

İngilizler, Alman yanlısı bir politikacı olarak değerlendirdikleri Numan Menemencioğlu'nun istifa etmek zorunda kalmasını daha ileri talepler için fırsat olarak görmüş ve 15 Haziran 1944'te Türkiye'ye resmî müracaatta bulunarak Al-

²⁷ Karakaş, a.g.m., s. 476-477.

²⁸ “Almanya'ya bugünden itibaren krom vermemeye karar verdik”, *Vatan*, 21 Nisan 1944; “Hükümet bütün mihver devletlerine krom ihracatını men etti”, *Vakit*, 21 Nisan 1944.

²⁹ Koçak, *Milli Şef*, c. II, s. 241-242.

³⁰ Seydi, a.g.e., s. 254.

³¹ Johannes Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, çev. Arif Gelen, Ankara 1968, s. 284.

³² Deringil, a.g.e., s. 238.

³³ Edward Weisband, 2. *Dünya Savaşı ve Türkiye*, çev. M. A. Kayabağ-Örgen Uğurlu, İstanbul 2002, s. 252.

manya ile diplomatik ilişkilerin kesilmesini istemişlerdir³⁴. 23 Haziran'da İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, Türkiye'ye baskı yapmak için Amerika Dışişleri Bakanı Hull'i ortak eyleme geçmeye davet etti³⁵. Almanya ise gelişmeleri yakından takip ediyordu. Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Saffet Arıkan ile yaptığı görüşmede, Türkiye'nin Müttefik baskısına direneceğini umduğunu belirtirken, Menemencioğlu'nun istifasına üzülüğünü saklamamıştır. Saffet Arıkan ise bu istifanın “*yorgunluk*” gibi bazı nedenlerle olduğunu belirtmiştir. Churchill, 12 Temmuz 1944'te Stalin'e yazdığı mektupta Ankara'nın Mihver Devletleri'yle ilişkilerini kesmeye istekli olduğunu vurgulamıştır. Türk Hükümeti, Temmuz ayı sonuna gelindiğinde Müttefiklerle ilişkilerini düzeltmek için Almanya ile ilişkilerini kesmeye karar vermişti³⁶. Böylece Türkiye, dış politikasını Müttefiklerin istediği çizgiye getirmiş oldu³⁷. Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu 1 Ağustos'ta toplantıya çağırıldıktan sonra milletvekilleri özel bir trenle İstanbul'dan Ankara'ya gelirken, bu arada Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Saffet Arıkan da Türkiye'ye dönmüştür³⁸.

TBMM'nin 2 Ağustos 1944'teki olağanüstü toplantısında saat 11.00'de kürsüye gelen Başbakan Şükrü Saraçoğlu bir konuşma yapmıştır. Saraçoğlu'nun konuşması Müttefik Devletler elçilik yetkilileri tarafından localardan dikkatli bir şekilde takip edilirken Başbakan konuşmasında, bir müddet evvel İngiltere'nin Almanya ile siyasî ve iktisadî ilişkilerin kesilmesini istediğini, bu talebi Amerika'nın da desteklediğini açıklamış, 2 Ağustos'u 3 Ağustos'a bağlayan gece yarısı Almanya ile siyasî ve iktisadî münasebetlerin kesileceğini belirtmiştir. Başbakan Şükrü Saraçoğlu konuşmasının sonunda şu ifadeleri kullanmıştır³⁹: “*Alacağımız bu karar bir harp kararı değildir. Bunun bir harp kararına münkalip olup olmaması karşı tarafın alacağı karara bağlıdır. Meclisin bu kararı tarihi büyük bir kararı olacak, vatanın hayrına yarayacaktır*”. Meclis'te başka bazı milletvekilleri de görüşlerini açıklamışlar, Almanya ile siyasî ve iktisadî ilişkilerin kesilmesi için verilen önerge oylanmış ve Meclis'te oturuma katılan 411 milletvekilinin oybirliğiyle önerge kabul edilmiştir⁴⁰.

³⁴ Deringil, *a.g.e.*, s. 241.

³⁵ Weisband, *a.g.e.*, s. 255.

³⁶ Koçak, *a.g.e.*, s. 259-262.

³⁷ Weisband, *a.g.e.*, s. 260.

³⁸ Koçak, *Milli Şef*, c. II, s. 263.

³⁹ “Türkiye'nin kararı”, *Haber Akşam Postası*, 2 Ağustos 1944.

⁴⁰ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, Devre VII, ictima: 1, Fevkalâde inikat, 2 Ağustos 1944 Çarşamba, c. 13, Ankara 1944, s. 3-12.

Türkiye'deki Alman Vatandaşlarının Durumu

TBMM'nin aldığı diplomatik ilişkilerin kesilmesi kararı bizzat Başbakan Saraçoğlu tarafından Büyükelçi von Papen'e tebliğ edilmiştir. Almanya ile ilişkilerin kesilmesi dolayısıyla sayıları 3.000 olarak tahmin edilen Türkiye'deki Almanlara ayrılmaları için 10 günlük bir süre verilmiş olmakla beraber, emniyet birimlerince durumları şüpheli görülen 100 kadar Alman'ın 24 saat içinde Türkiye'yi terk etmesi istenmiştir. Basına yansıyan haberlere göre, Alman vatandaşı Yahudiler Türkiye'de kalacaklardı. Yine çeşitli müesseselerde çalışan, Nazi olmayan ve faydaları görülen Almanların kalmalarına izin verilirken, bazı Alman ailelerinin dönmek istemediği ifade edilmekteydi⁴¹. Almanya'ya dönme hazırlığına başlayan Alman aileler valiz ve giyecek başta olmak üzere hummalı bir şekilde alışverişe başlamışlardı. İzmir Kordonboyu'nda bulunan Alman Konsoloshanesi'nde ise bir yangın çıktı. Alman yetkililer alelacele resmî evrakı yakarken bir yangına sebebiyet vermişlerdi. Almanya'da bulunan Türk vatandaşlarına -ki neredeyse tamamını yükseköğrenim gören gençler oluşturuyordu- derhal dönmeleri talimatı iletildi⁴². Türkiye'deki bazı Almanların dönmek istememesi aslında çok anlaşılabilir bir durumdu. Zira savaşın ve Alman direnişinin hiç değilse birkaç ay daha devam edeceği anlaşılıyordu. Bundan dolayı Almanya'ya dönmek, ya savaşmak üzere cepheye gönderilmek veya yoğun bombardıman tehlikesi altında yaşamak demektir⁴³. Almanya ile münasebet kesilirken, diğer Mihver Devletleri'yle ilişkilerin devam ettiği açıklanmıştır⁴⁴.

Alman Büyükelçiliği, İstanbul'daki Konsololuğa verdiği talimatta Alman vatandaşlarının Türkiye'den ayrılmak üzere hazırlanmasını istemiştir. Bunun üzerine Alman Konsololuğu, İstanbul'daki Alman kolonisine birer matbu beyanname dağıtmıştır. Bu beyanname Almanlara ne kadar parası olduğu ve varsa nerede malı olduğu sorulmaktaydı. Doldurulan beyannamelerin Konsololuğa verilmesi ve ayrıca 2 valiz hazırlanarak birisine giyecek diğerine de yiyecek tedarik edilmesi hususu vurgulanmıştır⁴⁵. Böylece, Almanya'ya dönecek Alman vatandaşları hummalı bir hazırlığa girişmişlerdir.

⁴¹ İlerleyen günlerde, Almanya'ya dönmeyen veya Türkiye'de kalmanın çarelerini araştıran Alman ailelerinin içinde bulunduğu durum gazetelerde karikatürlere konu olmuştur, *Son Telgraf*, 8 Ağustos 1944, Bkz. EK 1.

⁴² "Meclisin kararı, dün öğle üstü Alman Büyükelçisine bildirildi", *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1944; "Üç bine yakın Alman tebaası Türkiye'yi terke hazırlanıyor", *Haber Akşam Postası*, 3 Ağustos 1944, Bkz. EK 2.

⁴³ "Memleketimizdeki Almanlar", *Tanin*, 3 Ağustos 1944.

⁴⁴ *Yeni Sabah*, 3 Ağustos 1944.

⁴⁵ "Alman tebaası memleketimizi terk etmek için hazırlık yapıyor", *Tan*, 3 Ağustos 1944.

Alman Vatandaşlarının Türkiye'den Ayrılması

İstanbul Valiliği, 4 Ağustos'ta bir tebliğ neşrederek vilâyet dahilindeki Alman vatandaşlarının Türkiye'den ayrılmasıyla ilgili açıklama yapmıştı. Bu açıklama şöyleydi⁴⁶:

“I- Memleketimizde mevcut Alman Devleti tebaası ile Almanya'daki Türk vatandaşlarının müteakibilen mübadelesi takarrür etmiştir. Bu itibarla vilâyet dahilinde bulunan ve ikamet tezkeresi hamili olan Alman Devleti tebaasına memleketi terk etmeleri için 4/8/944 tarihinden itibaren bir hafta mühlet vermiştir. Bu mühletin hitamında yurdu terk edecek olan Alman tebaası şahıslar:

1. Nüfus başına azamî (100) kiloluk eşyasıyla gene azamî (10) kiloluk yiyecek eşyası çıkarabilirler. Bunlar zati eşya addolunarak gümrük ve sair resimlerden ve lisanstan muafin geçirilecektir (İhracı memnu eşyaya ait hükümler mahfuzdur).

2. Mezuniyet almaksızın şahıs başına (25) Türk lirası çıkarabilirler. Ankara, İstanbul, İzmir, Samsun ve İçel kambiyo müdür ve murakıplıklarından müsaade alarak Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası vasıtasıyla şahıs başına azamî (500) Türk liralık meblağ Alman kleringi kanalıyla Almanya'ya gönderebilirler.

3. Platin, altın ve gümüş (külçe, sikke masnu şekilde ziynet eşyası dahil) çıkarabilmeleri aşağıdaki şartlara bağlıdır. Alyans ve mutad olarak taşınan saat hiçbir kayda tabi değildir.

A. 28/8/939 tarihinden sonra yurdumuza gelmiş olanlar beraberlerinde getirip ilk gümrük kapımızdan vazifedâr memurlara verdikleri beyannamelerde gösterdikleri ve pasaportlarına kaydettikleri bu nevi kıymetleri bu beyanname veya pasaportların ihraç kapısında salâhiyetli memurlara ibrazı suretiyle çıkarabilirler.

B. A fıkrasında yazılı tarihten önce memleketimize gelmiş olanlar beraberlerinde getirmiş oldukları bu nevi maddeleri Ankara, İstanbul, İzmir, Samsun ve İçel kambiyo müdürlük ve murakıplıklarından müsaade almak suretiyle beraberlerinde götürebilirler. Bu müsaade ya alâkadarların pasaportlarına işlenir veyahut ellerine bir vesika verilir.

⁴⁶ “Vilâyetin neşrettiği tebliğ”, *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1944, Bkz. EK 3; “Memleketi terk edecek Alman tebaasının tabi tutulacağı muamele”, *Son Posta*, 4 Ağustos 1944; “Yurttaki Alman tebaası”, *Vatan*, 4 Ağustos 1944.

II- *Birinci maddede gösterilen yabancılar verilen mühlet zarfında vilâyetimiz Emniyet Müdürlüğü'ne müracaatla tespit edilen zamanda harekete hazır olduklarını bildirecekler ve hareket gün, saat ve vasıtası hakkında yapılacak tebligatı alacaklardır. Zabita bu hususta kendilerine her türlü izahatı verecek ve kolaylığı gösterecektir.*

III- *İşbu ilân alâkalı şahıslara tebliğ makamındadır.*

Aynı şekilde Gümrük ve İnhisarlar Vekili Suat Hayri Ürgüplü imzasıyla Gümrük Müdürlüklerine gönderilen yazıda Türkiye'den gidecek Almanların yanında götürebilecekleri eşyalar, muafiyetler ve yasaklarla ilgili bilgilendirme yapılmıştır⁴⁷. Alman firmaları bürolarını kapatma ve tasfiye etme hazırlıklarıyla meşgul olurken, İstanbul'daki Alman Lisesi⁴⁸ de okulu kapamaya karar vermişti. Bu arada, ihtiyar, hasta ve yeni doğum yapmış kadınların hareketinin tehir edileceği açıklanmıştır⁴⁹.

Alman Büyükelçisi von Papan 5 Ağustos'ta Ankara Ekspresine bağlanan özel bir vagonla Ankara'dan ayrılmış ve İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'a gelen von Papan ve yanındaki heyet, Sirkeci'den yine özel bir vagonla ülkesine gitmek üzere hareket etmiştir. 6 Ağustos akşamı 138 kişilik ilk kafilenin Türkiye'den ayrılacağı tahmin edilmekteydi⁵⁰. Yine, 8 ve 10 Ağustos'ta 2 kafilenin daha Almanya'ya hareket etmesi planlanmıştır⁵¹. Çok sayıda Alman vatandaşının Türkiye'de kalmak için çareler aradığının farkında olan Alman Büyükelçiliği yaptığı açıklamada, ülkesine dönmeyen Almanların vatandaşlıktan çıkarılacağını bildirdi⁵².

Almanya'ya dönen ilk kafiledeki Almanları taşıyan tren 6 Ağustos akşamı hareket etti. Kafile 42 kadın, 34 çocuk ve 31 erkek olmak üzere 107 kişiden oluşuyordu. 1 kişi treni kaçırdığından bir sonraki kafileyle gönderilmesi kararlaştırıldı. Giden grubun büyük çoğunluğu tüccardı ve diplomatların daha sonra mübadeleye tâbi tutulacağı tahmin edilmekteydi⁵³. 7 Ağustos'ta 150 kişilik bir Alman kafilesi İstanbul'a ulaşırken, İzmir'deki Alman kolonisinin Bandırma üzerinden

⁴⁷ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon kodu: 030.10, Yer no 212.439.24.

⁴⁸ İlerleyen günlerde Alman Lisesi'ne giden öğrencilerin mağdur olmaması için diğer okullara ve muadil sınıflara kayıtları yapılması hususunda İstanbul Maarif Müdürlüğü çalışma yürütmüştür. "Alman Lisesi talebeleri", *Vatan*, 25 Ağustos 1944.

⁴⁹ "Alman banka, şirket ve firmaları tasfiyede", *Tan*, 5 Ağustos 1944.

⁵⁰ "Dün şehrimize gelen von Papan memleketine hareket etti", *Tan*, 6 Ağustos 1944.

⁵¹ *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1944.

⁵² *Tan*, 6 Ağustos 1944.

⁵³ "Şehrimizdeki Almanların ilk kafilesi dün gitti", *Cumhuriyet*, 7 Ağustos 1944.

geleceği açıklanmıştır⁵⁴.

Toplam 83 kişiden oluşan ikinci Alman kafilesi 8 Ağustos gecesi Avrupa Ekspresiyle İstanbul'dan gitmiştir. Kafilenin çoğunluğunu tüccar, teknisyen ve mühendis olan, İzmir'den gelen Almanlar oluşturmuştur⁵⁵. 4 Ağustos tarihli İstanbul Valiliği tebliğinde bir hafta içinde Almanların ülkelerine döneceği açıklanmıştı. Bu takvimin yetişmeyeceği göz önüne alınarak yeni bir düzenleme yapılmış ve dönüş mülleti 16 Ağustos'a uzatılmıştır. Buna göre, Türkiye'den ayrılacak Almanlar 500 kişilik kafiler halinde 10, 12, 14 ve 16 Ağustos'ta özel trenlerle hareket edeceklerdi. Bunun haricinde yine trenlerle küçük kafilerin gönderilmesine devam edilecekti⁵⁶.

İstanbul'dan üçüncü kafilenin hareketi 10 Ağustos gecesi olmuştur. Önceki kafilede giden Alman sayısı konusunda basında bir mutabakat varken, üçüncü grupla giden Almanların sayısı konusunda gazetelerde farklı rakamlar olduğunu belirtmek gerekmektedir⁵⁷. Türkiye'nin değişik yerlerindeki Almanlar İstanbul'da toplanmış ve buradan trenlerle ülkelerine gitmişlerdir. 11 Ağustos 1944 tarihinde de 200 Alman değişik yerlerden İstanbul'a gelmiş ve hareket saatlerini beklemek üzere otellere yerleştirilmiştir⁵⁸.

12 Ağustos'ta gönderilmesi gereken dördüncü kafile İzmir ve Ankara'dan gelecek Almanların gecikmesi dolayısıyla hareket edememiştir. Yapılan açıklamada, kısa süre içinde 400 kişilik bir kafilenin gideceği ifade edilmiştir⁵⁹. Dördüncü kafilenin hareketi 14 Ağustos'ta gerçekleşmiş ve İstanbul'dan trenle 243 Alman vatandaşı ülkesine gitmiştir. Bir gazete, 14 Ağustos'ta gidenlerle beraber toplam 622 Alman vatandaşının Türkiye'den ayrıldığını yazmıştır⁶⁰. Dördüncü kafiledeki Alman sayısında da basında birlik görülmemiştir⁶¹.

Beşinci kafile 16 Ağustos gecesi hareket etmiştir. Kafile, İzmir'den gelen-

⁵⁴ “Alman tebaası gidiyor”, *Akşam*, 7 Ağustos 1944.

⁵⁵ “İkinci Alman kafilesi dün akşam gitti”, *Son Posta*, 9 Ağustos 1944.

⁵⁶ “İstanbul'dan ayrılan Almanlar”, *Son Telgraf*, 9 Ağustos 1944.

⁵⁷ 400 Alman'ın gittiği belirtilmektedir, “Bir Alman kafilesi daha gitti”, *Vatan*, 11 Ağustos 1944; “Dün de 190 Alman Türkiye'den ayrıldı”, *Son Posta*, 11 Ağustos 1944; “Dün gece de 202 Alman gitti”, *Tan*, 11 Ağustos 1944.

⁵⁸ “Dördüncü Alman kafilesi bu gece gidiyor”, *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1944

⁵⁹ “Alman kafilesi”, *Son Telgraf*, 13 Ağustos 1944.

⁶⁰ “Dün gece 243 Alman daha gitti”, *Yeni Sabah*, 15 Ağustos 1944.

⁶¹ 243 Alman vatandaşının gittiği ifade edilmiştir, “Şehrimizi terk eden Almanlar”, *Tanin*, 15 Ağustos 1944.

lerin oluşturduğu 22 kişilik küçük bir gruptu⁶². Böylece, bu tarih itibariyle giden Almanların sayısı 644 kişi olmuştur⁶³. Bu arada gitmeleri için müsaade edilen fakat hazırlıklarını tamamlayamayan kişiler için yeni bir tren hazırlanacağı tahmin edilmekteydi⁶⁴.

Bazı İngiliz raporlarında Almanya'ya gönderilenlerle ilgili Türk tarafına eleştiri getirilmiştir. Şöyle ki, İngilizler Türk yetkililerden Nazi muhalifi olan ve Müttefikler ile işbirliği yapmış olan Almanların ve Alman vatandaşı diğer unsurların Türkiye'de kalmasını ve Nazi denetimindeki topraklara gönderilmemesini istemişti. İngilizlerin iddialarına göre bu kişilerden trenlerle sevk edilenler olmuştu⁶⁵. Bununla beraber, Türk yetkililerin İngilizlerin bazı ricalarını dikkate aldıkları anlaşılmaktadır. Nitekim 7 Eylül 1944 tarihinde İçişleri Bakanlığı'ndan Başbakanlığa gönderilen bir yazıda, İngiliz Büyükelçiliği Pasaport dairesinde Bulgarca ve Almanca tercümanı olan Alman tebaasından Herbert Ludwig Karl Sauer'in İstanbul'da kalmak üzere dilekçe verdiğinin anlaşıldığı ve Dışişleri Bakanlığı'nın görüşü alınarak İstanbul'da kalmasının uygun olacağını kararlaştırıldığı ve İstanbul vilâyetine bu yolda bilgi verildiği bildirilmekteydi⁶⁶.

Neticede, mazeretleri sebebiyle Almanya'ya dönemeyenler için bir veya iki sefer daha düzenlenmesi ve kalanların ise enterne (gözümlenme) edilerek, belirlenen yerlerde ikamet ettirilmeleri söz konusuydu.

Türkiye'de Kalan Almanların Enterne Edilmesi

Türkiye ile Almanya arasında diplomatik ilişkilerin kesilmesinden sonra Alman vatandaşları içinde birçok kişi Türkiye'de kalmak için çaba göstermiştir. Bunlar arasında aslen Avusturyalı olan Alman vatandaşları Türkiye'de kalmak istediklerini ısrarla belirtmişlerdir⁶⁷. Basında çıkan haberlerde, Nazi aleyhtarı olan ve önceden Türk vatandaşlığına geçmek üzere müracaat etmiş olanların Türkiye'de kalmalarına izin verileceği tahmin edilmekteydi⁶⁸.

⁶² “Dün gece giden Almanlar”, *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1944; “Giden Almanlar”, *Haber Akşam Postası*, 17 Ağustos 1944

⁶³ “Dün gece 22 Alman daha gitti”, *Yeni Sabah*, 17 Ağustos 1944.

⁶⁴ “Henüz gitmeyen Almanlar”, *Son Telgraf*, 17 Ağustos 1944.

⁶⁵ Seydi, *a.g.e.*, s. 255-256.

⁶⁶ BCA, Fon kodu: 030.10., Yer no: 206.408.6.

⁶⁷ “Avusturyalı Almanlar”, *Vatan*, 5 Ağustos 1944.

⁶⁸ “Türkiye'deki Almanlar”, *Son Telgraf*, 8 Ağustos 1944.

İstanbul Üniversitesi'nde Prof. Dr. ve Ord. Prof. Dr. olarak görev yapan toplam 24 öğretim üyesinin hemen hiçbirisinin Almanya'ya dönmek istemediği ve durumlarının yetkililerce değerlendirileceği açıklanmıştır⁶⁹. Bununla birlikte zaten bu öğretim üyelerinin bir kısmının Musevi, bir kısmının da vatansız (heimatlos) veya pasaportları alınmış olup memleketleriyle alâkalarını kestiklerinden gönderilmelerinin söz konusu olmayacağı düşünülmektedir⁷⁰.

Almanya'ya gitmek istemeyenlerden, durumları mahzurlu görülmeyenlerin Devletler Hukuku kaidelerine göre enterne edilmek suretiyle Türkiye'de kalmaları planlanmaktaydı⁷¹. Türkiye'de bulunan Alman Profesörlerden Fritz Neumark anılarında yaşanan süreci şöyle değerlendirmektedir⁷²:

“Bundan böyle resmî dairelerde çalışanlar (özellikle Profesörler) dışındaki Alman vatandaşları iki seçenek karşısında bırakıldılar: Ya çok kısa bir süre içinde Nazi Almanyası'na geri dönecekler, ya da bir kaç çok küçük Anadolu kasabasında enterne edileceklerdi. Başlarında Papen olduğu halde Elçilik ve Başkonsolosluk mensuplarının Türkiye'yi en kısa bir zaman içinde terk ettikleri böylece kendiliğinden anlaşılıyor. Fakat bazı özel kişilerden⁷³ hayret edilecek kadar fazlası, bombalardan harap olmuş anavatana dönmektense, ilkel şartlar altında da olsa, Türkiye'de kalmayı tercih ediyorlardı. Halbuki, o zamana kadar mülteci tabir edilmeyi ve hatta gerçekten mülteci olanlarla resmen beraber gözükmeyi bile reddetmişlerdi. ... “Bazı hallerde ise, enterne edilme durumu garip ve küçük düşürücü hallere neden oluyordu: Örneğin, aynı ırktan olmayanlar arasındaki evliliklerde. Aniden Yahudi eşlere iltimas geçiliyor, yani onlar enterne edilmiyor, ama buna karşılık “âri” olan eşlerinden veya “yarı âri” olan çocuklarından ayrılmak zorunda bırakılıyorlardı”.

16 Ağustos 1944 itibariyle Almanların gitmesi için verilen süre dolmuştu. Gitmeyen, Türkiye'de kalan Almanların sayısı gidenlerden daha fazlaydı ve İstanbul'da halen 1.500'den fazla Alman vardı⁷⁴. Türkiye'de kalmak isteyen Al-

⁶⁹ Tamamı Ord. Prof. Dr. olan öğretim üyeleri şunlardır: Ernst von Aster, F. Neumark, Kesler, A. Rüstow, Auerbach, Peters, Bringman, Ritter, Einchtak, Kranz, Kronz, Koznik, Boche, Dietz, Glaysberg, Brache, Hans Winterstein, Felix Haurawitz, Hugo Braun, Julius Hirsch, Philipp Schwartz, Erich Frank, Chatler, Hans Vanchtein (*Tan*, 6 Ağustos 1944).

⁷⁰ *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1944.

⁷¹ “Türkiye'de kalmak isteyen Almanlar”, *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1944.

⁷² Neumark, *a.g.e.*, s. 141.

⁷³ Almanlar arasında tanınmış birçok kişi Türkiye'de kalabilmek için dilekçe vermiştir. Prof. Dr. Fritz Neumark, bu gibi şahısları kast ediyor olmalıdır (*Son Posta*, 9 Ağustos 1944).

⁷⁴ “Türkiye'de kalan Almanlar”, *Tanin*, 16 Ağustos 1944.

manların enterne edilmesi gerektiğinden bir taraftan hazırlıklara başlanmıştır. Enterne edilen Almanlar İstanbul haricinde bir yerde ikamete tâbi tutulacaktı⁷⁵.

Ağustos ayının sonuna doğru Türkiye’de kalan Almanların sayısı ile ilgili basında haberler yer almaya başlamıştır. Buna göre, Türkiye’deki yaklaşık 2.500 Alman vatandaşından 600’ü Almanya’ya sevk edilmişti. 1.200 Alman da⁷⁶ Türkiye’de kalmak üzere dilekçe vermişti. Bunlardan 800 kadarı Alman Musevi’siydi ve heimatlos olarak değerlendirilmekteydi. Türkiye’de kalacak olanlardan ilk kafilenin 24 Ağustos’ta Çorum, Yozgat ve Kırşehir’de açılacak kamplara gönderilmesi planlanmıştır. Mübadeleye tâbi tutulacak diplomatlar ve uzmanlarla ilgili ise hükümetten yeni direktifler beklenmekteydi⁷⁷.

Enterne edilecek Almanlardan 110 kişilik ilk grup 23 Ağustos 1944’te saat 14.50’de Haydarpaşa’dan kalkan trenle Anadolu’ya gönderilmiştir. Kafilede bulunan kişilerden 40 kişi Yozgat’a, 36 kişi Çorum’a ve 34 kişi de Kırşehir’e gönderilmiştir. Anadolu’ya gönderilen bu ilk grubun içinde Saint George hastanesi hemşireleri, Deutsche Orient Bankası’nın iki Müdür Yardımcısı ve bazı iş adamları bulunmaktaydı⁷⁸. Son Posta gazetesi ise enterne edilen ilk kafiledeki Alman sayısını 113 olarak verirken, Galatasaray’ın eski Antrenörü Tandler’in de Anadolu’ya gönderildiğini belirtmiştir⁷⁹.

Türkiye’de kalan Almanlardan ikinci kafele, 25 Ağustos’ta saat 14.45’te Haydarpaşa’dan hareket etmiştir. Yolcuları götüren özel tren 4 yolcu ve 9 yük vagonundan oluşmaktaydı. 134 kişiden mürekkep ve hemen tamamı Avusturya asıl-

⁷⁵ “Henüz gitmeyen Almanlar”, *Son Telgraf*, 17 Ağustos 1944.

⁷⁶ Gazete haberinde verilen rakamlar toplandığında eksik kalan sayıların olduğu görülmektedir. Ülkedeki toplam Alman sayısı içinde Büyükelçilik ve Konsolosluklarda bulunan Almanların dahil edilip edilmediği hususunda sağlıklı bir neticeye ulaşamadığımızı ifade etmek gerekmektedir. Ayrıca, Türkiye’de bir grup Alman daha vardı ve bu kişiler Türk erkekleriyle evlenmiş Alman kadınlarıydı. *Yeni Sabah*, 9 Temmuz 1945. Bunların sayısı hakkında kesin bir rakam tespit edilememiştir.

⁷⁷ “Türkiye’de kalacak Almanlar”, *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1944. Bazı gazetelerde Türkiye’deki Almanların hemen hepsinin gittiği ve bu sayının 2.400-2.500 civarında olduğu şeklinde yazılar çıkmıştır. Bu haberlerde ciddi hatalar yapıldığı kanaatindeyim. *Haber Akşam Postası*, 19 Ağustos 1944; *Vakit*, 19 Ağustos 1944. Nitekim birkaç gün sonra Haber Akşam Postası, Cumhuriyet gazetesiyle aynı haberleri vermiştir. “Türkiye’de kalan Almanlar”, *Haber Akşam Postası*, 23 Ağustos 1944.

⁷⁸ “Gözaltı edilen Almanlar”, *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1944.

⁷⁹ “Memleketimizde enterne edilen Almanlar”, *Son Posta*, 24 Ağustos 1944. Tanin gazetesi de Alman yolcu sayısının 113 olduğunu yazmıştır. “Enterne edilen Almanlar”, *Tanin*, 24 Ağustos 1944, Bkz. EK 4; Kırşehir’e sevk edilen Alman kafilesinden bir grubu Haydarpaşa tren istasyonunda gösteren bir fotoğraf, *Yeni Sabah*, 24 Ağustos 1944, Bkz. EK 5.

lı Alman vatandaşlarından oluşan bu gruptan 50 kişi Yozgat'a, 50 kişi Kırşehir'e ve 34 kişi Çorum'a iskân edilecekti⁸⁰.

27 Ağustos'ta ise üçüncü kabile Haydarpaşa garından trenle sevk edilmiştir. 147 kişiden oluşan bu kafileden 34 erkek, 31 kadın ve 5 çocuğun Yozgat'a; 25 erkek, 31 kadın ve 18 çocuğun Çorum'a ve 1 erkek, 1 kadın ve 1 çocuğun Kırşehir'e yerleştirilmesi kararlaştırılmıştı⁸¹. 28 Ağustos'ta saat 19.30'da hareket eden Anadolu trenine ilave edilen özel bir vagonla 27 Alman daha dördüncü grup olarak sevk edildi. Böylece, 4 kabile olarak toplam 418 Alman enterne edilerek Çorum, Yozgat ve Kırşehir'e gönderilmiş oluyordu. Bu arada Çorum'a ulaşan Almanlar boş ev tedarik edilinceye kadar otellere yerleştirilmişti⁸².

Türkiye'de üniversitelerde ve yüksekokullarda bulunan Alman Profesörlerin durumunun ne olacağı merak edilen bir husustu. Bu kişilerin enterne edilmesi halinde kürsülerin önemli bir bölümünün boş kalacak olması ve yaklaşan yeni ders yılı dolayısıyla sıkıntılı bir durum oluşmuştu⁸³. Bu husus göz önüne alınarak yapılan açıklamada üniversitelerdeki Alman öğretim üyelerinin enterne edilmeyeceklerinin belirtildiği basına yansıyan önemli bir haberdir⁸⁴. Bununla beraber, bu da genel bir kural değildi. Bazı Alman hocalar⁸⁵, enterne uygulamasına tâbi tutulmuşlardı. Âri kan'dan olan Alman vatandaşlarının durumunda özellikle sıkıntı oluşmuştur. Çünkü bu kişiler Anadolu şehirlerinde enterne edilirken, Yahudi olan eşlerine ve yarı-âri kan'dan olan çocuklarına daha hoşgörülü davranılmış ve bu nedenle aileler parçalanmak, ayrılmak zorunda kalmışlardı. Bu gibi durumlar ancak 1944 yılı sonunda azalmıştır⁸⁶.

Enterne edilmeleri icap eden Almanların Çorum, Yozgat ve Kırşehir'e yerleştirilmeleri işlemi 31 Ağustos 1944 itibariyle tamamlanmıştır. Bundan sonra çeşitli sebeplerle gönderilememiş olan kişilerin küçük gruplar halinde sevk edilmesi planlanmıştır⁸⁷.

⁸⁰ “Anadolu’ya sevk edilen Almanların 2.kafilesi”, *Son Posta*, 26 Ağustos 1944.

⁸¹ “147 kişilik Alman kafilesi daha sevk edildi”, *Son Posta*, 28 Ağustos 1944.

⁸² “Dün de Anadolu’ya 27 Alman gönderildi”, *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1944.

⁸³ “Üniversite Alman Profesörlerinin vaziyeti”, *Yeni Sabah*, 28 Ağustos 1944.

⁸⁴ “Üniversitedeki Alman Profesörleri”, *Tanin*, 30 Ağustos 1944; “Alman Profesörler enterne edilmiyor”, *Son Posta*, 30 Ağustos 1944.

⁸⁵ Enterne edilmek suretiyle vazifelerinden çıkarılan bazı Alman profesörleri savaşın bitmesinden sonra Milli Eğitim Bakanlığı'nın yeni bir kararıyla tekrar kürsülerine, görevlerine iade edilmiştir. “Alman tabiyetindeki Profesörler”, *Tanin*, 10 Kasım 1945.

⁸⁶ Koçak, *Milli Şef*, c. II, s. 267.

⁸⁷ “Enterne işleri bitti”, *Tanin*, 31 Ağustos 1944.

Halen Türkiye’de bulunan bazı Alman elçilik mensupları ise Almanya’dan gelecek olan Türk elçiliği görevlileriyle Bulgaristan’ın Svilengrad şehrinde mübadele edileceklerdi. Türk elçilik mensuplarının kafilesinde 100 kadar Türk öğrenci ve vatandaş da bulunmaktaydı⁸⁸; fakat Bulgaristan’da yaşanan sorunlar ve ulaşımda problemler belirmesi üzerine mübadeleden vazgeçildi ve Alman diplomatların da enterne edilmesine karar verildi. Ankara’da Alman Elçiliği Müsteşarı Yenke, Ateşemiliter General Rohde, Matbuat Ataşesi Seiler ve diğer Alman memurları binalarında gözetim altında tutuldular⁸⁹. İstanbul’da bulunan ve sayıları 200’ü bulan Alman konsolosluk memurlarının bir kısmının Tarabya’daki binada, bir kısmının Ayaspaşa’daki konsolosluk binasında muhafaza altına alınmaları ve 31 Ağustos gecesinden itibaren enterne edilmeleri kararlaştırıldı. Konsolosluk yetkililerinden gelen talep üzerine Türk Hükümeti, Alman diplomatların 2 gün daha serbest kalmasına izin vermişti⁹⁰. Alman diplomatlara ayrıca Alman Lisesi, Yeniköy’deki eski Avusturya konsolosluk binası tahsis edildi ve 3 Eylül akşamı saat 20.00’den itibaren enterne süreci başladı⁹¹. Türk elçilik mensuplarının ise Viyana’da Konsolosluk binasında kalmalarına karar verilirken, Türk öğrenciler Sommering otelinde enterne edileceklerdi⁹².

Bir ara Alman diplomatların ve Anadolu’da enterne edilen bütün Almanların Türkiye’den çıkarılarak İspanya’ya Barcelona şehrine gönderilmesi gündeme gelmiş hatta Devlet Deniz Yollarına ait Ege vapuru bu iş için tahsis edilerek hazırlıklara başlanmıştır⁹³; fakat İspanya’nın aracılık etmeye sıcak bakmaması ve Viyana’da enterne edilmiş olan Türk diplomatlar ve öğrencilerin ulaşım zorlukları dolayısıyla getirilmesinin mümkün gözükmemesinden dolayı bu düşünce hayata geçmemiş ve muhtemel bir gelişme için İstanbul’da bekletilen Ege vapuru limandan ayrılarak İzmir’e gitmiştir⁹⁴.

⁸⁸ “Dün de Anadolu’ya 27 Alman gönderildi”, *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1944. Almanya’da bulunan Türk vatandaşlarından ilk katile 61 kişi olarak 15 Ağustos’ta trenle İstanbul’a gelmişti. “Almanya’dan bu sabah 61 vatandaşımız İstanbul’a geldi”, *Akşam*, 15 Ağustos 1944. 22 Ağustos’ta Almanya’dan ikinci bir grup Türk öğrencisi İstanbul’a ulaşmıştır. “Almanya’dan bu sabah bir talebe kafilesi daha geldi”, *Haber Akşam Postası*, 22 Ağustos 1944.

⁸⁹ “Ankara’da kalan Almanlar”, *Tanin*, 3 Eylül 1944.

⁹⁰ “Türk ve Alman diplomatlarının mübadelesinden vazgeçildi”, *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1944.

⁹¹ “Şehrimizde kalan 200 Alman enterne edildi”, *Haber Akşam Postası*, 4 Eylül 1944; “Alman diplomatları enterne edildi”, *Tanin*, 4 Eylül 1944.

⁹² “Almanya’daki vatandaşlarımız”, *Yeni Sabah*, 10 Eylül 1944.

⁹³ “Enterne edilen Almanlar çıkarılacak”, *Haber Akşam Postası*, 4 İlkteşrin 1944; “Enterne edilen Almanlar”, *Tanin*, 5 Birinciteşrin 1944.

⁹⁴ “Yurdumuzdaki Almanlar”, *Haber Akşam Postası*, 9 İlkteşrin 1944.

Almanların enterne dönemi başladıktan sonra bu durumdan muaf olmak için bazı girişimler olmuştur. Avusturya kolonisi adına Baron Heinrich Franckenstein imzasıyla 25 Aralık 1944'te Başvekâlete hitaben bir mektup gönderilmiştir. Baron mektubunda, Avusturya'nın Naziler tarafından işgal edildiğini, bu yönetim olduğu sürece ülkelerine dönemeyeceklerini ve bu yüzden Türkiye'de kalmak istediklerini belirtmekteydi. Ayrıca, Türkiye'de enterne edilen Avusturyalıların büyük kısmının Londra ve Birleşik Amerika memleketlerindeki "*Hür Avusturyalılar*" ile temasları olduğunu vurgulamış ve bu iki ülkenin Avusturyalıların pasaportlarına kırmızı damga ile "*Avusturya*" damgası vurarak enterne etmediğini ve Alman camiasından ayırdığını ifade etmişti. Baron, enterne edilen Avusturyalıların kimliklerinin kolayca tespit edilebileceğini hatırlatarak, enterne durumundan muaf olmalarını talep ediyordu⁹⁵. Bu talebin sonraki günlerde nasıl sonuçlandığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Anadolu'da enterne hayatı yaşayan Almanların içinde muhtelif sanayi erbabı olduğu gibi birçok zanaat sahibi mevcuttu. Bunların bilgi ve deneyimlerinden istifade etmek için Türkiye'deki bazı kuruluşların yetkililere müracaatı olmuştur. Nitekim Türkiye Tiftik Cemiyeti Genel Merkezi'nden Başbakanlığa gönderilen 6 Şubat 1945 tarihli bir yazıda, uzman eleman ve işçi olmaması dolayısıyla bir süreden beri kapalı olan Türkiye Tiftik Cemiyeti Sof İmalathanesi'ni tekrar faaliyete geçirebilmek için bu işin uzmanı olduğu anlaşılan ve Yozgat'ta enterne edilmiş olan Karl Bobb'un Ankara'da cemiyet emrine verilmesi hususu ifade edilmiştir⁹⁶.

Enterne kamplarına gönderilenlerin hayatları bu şehirlerde nasıl sürmüştü? Almanya'dan kaçarak Türkiye'ye sığınanların farklı pasaportları vardı. Carl Ebert, Albert Eckstein, Ernst Reuter gibi hocalar Türkiye'ye sürgündeki Çekoslovakya Hükümeti tarafından verilen ve içinde "*J*" işareti bulunan pasaportlarla gelmişlerdi. Yahudi Almanların ise Alman pasaportu bulunmuyordu. Alman pasaportu olmayan bu gruplar Türk Hükümeti'nin verdiği bu karardan etkilenmişlerdi. Bununla birlikte, Nazilerden kaçan bazı Almanlar, yarı aryan sayıldıkları için Alman pasaportuna sahiptiler. Türk Hükümeti, Alman pasaportu taşıyan herkesi aynı gruba sokmuş ve onları da kampa göndermişti. Enterne edilmeyen Almanlar, aralarında organize olup para toplayarak Anadolu'ya gönderilenlerin yaşam koşullarını iyileştirmeye çalışmışlardır. Bu örgütlenmenin başını Reuter,

⁹⁵ BCA, Fon kodu: 030.10., Yer no: 233.574.35. Avusturya asıllıların bu talebinin dikkate alındığına ve kabul edildiğine dair herhangi bir belge veya gazete haberine rastlanamamıştır.

⁹⁶ BCA, Fon kodu: 030.10., Yer no: 206.408.15.

Landsberger ve Bayan Eckstein çekmiştir⁹⁷.

Anadolu'daki Almanların hayatları aslında biraz da maddî imkânlarına ve şehirdeki sakinlerle nasıl anlaşabildiklerine bağlı olarak değişmekteydi. Örneğin, Alman tüccarları veya bankerleri gibi hali vakti yerinde olanlar evlerini kendi möbleleri, her şeyden önemlisi yataklar, ev ve mutfak eşyaları ile donatabiliyorlar ve hatta kendilerine hizmet edecek birini bulabiliyorlardı. Bunun yanında kötü sosyo-ekonomik şartlarda yaşayanlar elbette vardı⁹⁸.

Çorum'a gönderilen vatansız Almanların ikamet yerlerine gidişi, Çorum'a en yakın istasyon noktası olan Çerikli'ye kadar trenle, oradan da otobüslerle olmuştur. Çorum'da Almanları karşılayan Emniyet Müdürü, Almanlara hitaben şu ifadeleri kullanmıştı: “*Siz burada enterne edileceksiniz, fakat öyle kamp mamp yok! Sizleri kampa kapatmayacağız! Biz sizinle Birinci Dünya Savaşı'nda kader birliği etmiştik! Siz bizim dostlarımızınız. Sizler burada Çorumlu gibi yaşayacaksınız*”. Türk Hükümeti, enterne haymatlos Almanlara⁹⁹, Kızılay'ın depremzedelere verdiği günlük miktara eşit yardımda bulunmayı kararlaştırmıştı. Kızılay, ilk andan itibaren Almanlara yemek vermeye başladı ve ayrıca kira yardımı yapılacaktı. Almanların çoğu, Çorum Saat Kulesi yakınındaki Alaybey Sokak'taki evlere yerleştirildi. Çorum Valiliği yüksek fiyatla Almanlara kiralanmış evlerin fiyatlarını normal seviyeye çekti ve fırsatçılığa izin vermedi. Özellikle Çorum'da Türkler ve Almanlar arasında sıcak ilişkilerin kurulduğunu ifade etmek lâzımdır. Türkler, Alman komşulara, süt, yoğurt, ekme vs. yiyecek maddeleri vermişlerdi. Hemen hepsi eğitilmiş ve meslek sahibi Almanlar da şehirdeki hayata çeşitli katkılar sunmuşlardır. Alman hemşireler ve hastabakıcıları Çorumlu kadınlara çocuk bakımı, kadın hastalıkları ve tedavi yollarıyla ilgili yardımcı olmuşlardır. Matbaa ustası Willi Blümell, Çorum'da bozuk duran matbaa makinesini tamir etmiş ve çalıştırmıştı. Dülger Eduard Bischoff, kaldığı evi ve enternelerin evlerini onardı, kısa sürede ustalığıyla ünlendi. Su tesisatçısı bir Alman, sokakta devamlı akan çeşmelerden evlere su alınmasını sağlayan bir sistem geliştirdi. Bir Alman terzi kadın, Çorumlu kadınlara firfırlı önlük ve yeni moda elbiseler dikmesini öğretmişti. Artık Çorumlu kızların çeyizlerinde “*Alaman önlüğü*” de yer almaktaydı¹⁰⁰.

⁹⁷ Tekeli- İlkin, *a.g.e.*, c. I, s. 531.

⁹⁸ Neumark, *a.g.e.*, s. 142.

⁹⁹ Haymatlos Almanlarla ilgili önemli bir çalışma olarak bkz. Kemal Yalçın, *Haymatlos*, İstanbul 2011.

¹⁰⁰ Yalçın, *a.g.e.*, s. 315-326.

Yozgat'a ise İstanbul'dan gönderilen Almanlar olmakla beraber, özellikle Ankara'daki Alman kolonisinden gönderilenler gitmişti. Bir rapora göre, Aralık 1944'te Yozgat'ta enterne edilen Alman sayısı 260 idi ve bu kişilerin yarısı malî yardıma muhtaçtı. Yozgat'taki Almanlar, önce bir okul ve handa kaldılar. Daha sonraki aylarda kiralık eve çıkanlar olsa da, eve çıkanların sayısının az olması dolayısıyla halkla ilişkiler sınırlı kaldı. Bu bakımdan Çorum'daki kadar sıcak ilişki kurulmadığını belirtmek gerekir. Almanların ibadet edebilmeleri için bir evin kiliseye çevrilmesine izin verildi. Yine, Almanlar çocuklarının eğitim alabilmeleri, bale ve tiyatro yapabilmeleri için örgütlenmeye çalıştılar. İzmir ve Ankara'da ikamet eden Haymatlos Yahudi Almanların da çoğu Kırşehir'e yerleştirilmiştir. Özellikle Ahi Evran mahallesine yerleşen Yahudi Almanlar bir evi Sinagog'a çevirmişlerdir. Kırşehir'e enterne edilenler arasında Gazi Eğitim Enstitüsü Müzik Bölümü kurucu başkanı Prof. Dr. Eduard Zuckmayer, Ekonomi uzmanı Prof. Dr. Fritz Baade, Hindoloji Profesörü Walther Ruben, Prof. Dr. Hans von Aulock gibi bilim adamları ve müzisyenler de bulunmaktaydı. Ankara'da ve İstanbul'da kalan ve enterneden muaf tutulan Almanlar, bilim adamları kendi aralarında bir yardım birliği kurarak, enterne uygulaması yapılan şehirlerde muhtaç durumdaki Almanlara yardım etmeye çalışmışlardır. Bu süreçte örneğin, Prof. Dr. Fritz Baade, Kırşehir ekonomisine büyük katkılar yapmış ve Kırşehir'de hiç kulanılmayan kaplıca suyunu analiz ettirmişti. Suyun çok faydalı olduğunu belirten ve kaplıca yapılmasını öneren Baade, kaplıcanın planını bizzat kendisi yapmıştı. Ayrıca Baade, Kırşehir bölgesinde çok bulunan alaca akik taşının işlenmesine ve yeni bir iş alanının açılmasına ön ayak olmuştur. Kırşehir Belediye Meclisi, 1973 yılında kaplıcaya giden caddeye "*Prof. F. Baade Caddesi*" adını vermiş ve kendisini fahrî hemşeri kabul etmiştir¹⁰¹.

Enterne Edilmiş Almanların Türkiye'den Ayrılması

Daha önce ifade edildiği gibi Türk-Alman diplomatik ilişkilerinin kesilmesinden sonra Türkiye'deki Almanların bir kısmı ülkelerine dönmüş bir kısmı da Türkiye'de enterne edilmişti. 1945 yılının başında Türk-Alman ilişkisi açısından önemli gelişmeler yaşanmıştır. 20 Şubat 1945'te İngiliz Büyükelçi, Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka'yı ziyaret ederek, Yalta'da alınan karar gereği 1 Mart 1945'e kadar Almanya'ya savaş ilan etmeyen ülkelerin San Fransisco Konferansı'na çağrılmayacağını bildirdi. Bunun üzerine Türkiye, 23 Şubat 1945'te Almanya'ya

¹⁰¹ Yalçın, *a.g.e.*, s. 343-349.

savaş ilân etmiştir¹⁰². Türkiye aynı tarihte, 6 Ocak 1945'ten geçerli olmak üzere diplomatik ilişkisini kesmiş olduğu Japonya'ya da savaş ilân etti¹⁰³. Tabii, Türkiye'nin savaş ilânı artık savaş neticesinin neredeyse belli olduğu anda verilmiş bir karardır. 1945 ilkbaharı yaklaşırken, Türkiye için sıcak savaş tehlikesi kalmamıştı ve Türkiye'nin galip devletlerin taleplerini geciktirmeden dikkate alması ve onlarla birlikte hareket etmesi gerekiyordu. Sonuçta Türkiye, Almanya'ya savaş ilân ettiğinde savaş çoktan Alman topraklarına girmişti.

Türkiye, Almanya'da kalan diplomat ve Türk vatandaşlarının getirilmesi için 1944 yılı sonunda girişimlerde bulunmuş ve *Drottningholm* adlı İsveç gemisinin kiralanmasını kararlaştırmıştır. Kiralama esnasında taahhüt edilen hususlardan birisi, 2.000 ton mazot verilmesiyle ilgiliydi¹⁰⁴. Birkaç ay süren girişimler ve görüşmelerin olumlu neticelenmesinden sonra 10 Nisan 1945'te İstanbul'a ulaşan İsveç bandıralı *Drottningholm* gemisinin getirdiği özel yolcular vardı. Gemi rıhtıma yaklaşırken duyulan *Dağ Başını Duman Almış* marşını söyleyenler Almanya'da enterne edilmiş ve şimdi vatanlarına dönen 314 kişiden oluşan Türk elçilik görevlileri ve öğrencileriydi. Berlin Maslahatgüzarı Kemal Koç, diplomatik ilişkilerin kesilmesinden sonraki enterne günleri hakkında verdiği bilgide, Viyana'da tutulduktan sonra Silezya'ya bir otele götürüldükleri ve burada 4,5 ay kaldıklarını belirtmişti. Ardından, Rus taarruzunun şiddetlenmesiyle tekrar Viyana yakınlarına döndüklerini ve anlaşmanın sağlanmasıyla Danimarka'da Halisley kasabasına geldikleri ve bir deniz yolculuğuyla Türkiye'ye ulaştıklarını ifade etmiştir. Maslahatgüzar Kemal Koç açıklamasının sonunda enterne döne-

¹⁰² Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s. 533. ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin talebi üzerine Türkiye, 6 Ocak 1945 tarihinde gece yarısından geçerli olmak üzere Japonya ile de siyasi ve iktisadi ilişkisini kesmiştir. Koçak, *Milli Şef*, c. II, s. 271-272; "Japonya ile münasebatımızı kestik", *Yeni Sabah*, 4 Ocak 1945. Diplomatik temasın kesilmesi üzerine İstanbul'da Konsoloshane'de bulunan 15 Japon diplomatın bu binada enterne edilmesine karar verilmiştir. Japonya'daki Türk tebaasıyla mübadele edilinceye kadar Japon yetkililer gözaltında bulundurulacaklardı. Enterne edilen Japonlar dışında ayrıca başka Japon tebaası olmadığı Türk yetkililerce açıklanmıştı. "Şehrimizdeki Japon tebaası göz altına alındı", *Tanin*, 7 Ocak 1945. Bir süre sonra, Japon diplomatların serbest bırakılması kararı verilmiştir. İstanbul'daki Japon diplomatların trenle Ankara'ya gideceği ve burada elçilikte görevli Japonlarla birleşerek Sovyetler Birliği üzerinden ülkelerine gideceği açıklanmıştır. İsviçre, Almanya'nın olduğu gibi Japonya'nın da haklarını korumayı üstlenmiştir. "Japon elçilik erkânı", *Tanin*, 14 Ocak 1945. İstanbul ve Ankara'daki Japon kabilelerinin buluşmasından sonra 1 Şubat 1945'te Japonlar Ankara'dan ayrılmışlar ve giderken gördükleri iyi muameleden dolayı Türk yetkililere teşekkür etmişlerdir. "Japon tebaası hareket etti", *Yeni Sabah*, 2 Şubat 1945.

¹⁰³ "Almanya ve Japonya'ya harp ilan ettik", *Akşam*, 24 Şubat 1945.

¹⁰⁴ BCA, Fon kodu: 030.10., Yer no: 62.421.26.

minde gerek otellerde gerekse tren yolculuklarında Almanların kendilerine iyi davrandıklarını vurgulamıştır¹⁰⁵. Diplomatların mübadele edilmesi konusundaki gelişmede kuşkusuz aracı devletlerin katkısı olmuştur. İsveç vapuru getirdiği yükleri de boşalttıktan sonra enterne edilmiş Alman diplomatları alarak dönecekti. Bugünlerde bazı gazeteler Almanların gitmek istemediği şeklinde haberler yapmışlardır¹⁰⁶. İlerleyen günlerde mesele daha anlaşılır hale gelmiştir. Şöyle ki, Ankara’da bulunan Alman diplomatlardan kalmak istediğini belirten kimse olmamıştı. Ama İstanbul’da bulunan bazı Alman görevlilerinin Türkiye’de kalma düşünceleri vardı¹⁰⁷. İstanbul’da enterne edilmiş olan Alman Deniz Ataşesi Amiral von der Marvic’in Almanya’ya dönmek istemediği belirtiliyordu. Yine, İstanbul’dan 20 kadar memur ile Ankara’da 3. derecede sefaret görevlilerinden bazılarının Almanya’ya dönmeyebileceği söylenmekteydi¹⁰⁸.

17 Nisan 1945’te Ankara’daki Alman elçilik mensupları 124 kişilik bir kafile olarak İstanbul’a hareket etti. Ankara’da Alman elçiliğinde birkaç kişi kalmıştı¹⁰⁹ ve bunlar da bir hasta, bir makinist ve 3 kavas olmak üzere toplam 5 kişiydi¹¹⁰. Özel trenle İstanbul’a gelenler arasında Elçilik Müsteşarı Jenke, Ataşemiliter General Rohde, Hava Ataşesi, Basın Ataşesi ve çok sayıda memur vardı. Almanlar, trenin hareketinden önce son derece üzgün ve ümitsiz görünürken aralarından bir görevli “*Nereye gittiğimizi biz de bilmiyoruz*” açıklaması yapmıştı¹¹¹. Elçilik Müsteşarı Jenke’nin başka bir özelliği Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop’un kızkardeşiyle evli olmasıydı¹¹². Ankara’dan gelen 124 kişilik kafilenin 23’ü çocuk, 40’ı kadın ve diğerleri erkeklerden oluşuyordu¹¹³. Ankara’daki Almanları getiren tren 18 Nisan sabahı saat 08.30’da Haydarpaşa Garı’na gelmiş ve yolcular teker teker yoklama yapıldıktan sonra¹¹⁴ kendilerini bekleyen *Göztepe* vapuruyla İsveç gemisine nakledilmişlerdi¹¹⁵. Ankara’dan gelen Almanları

¹⁰⁵ “Almanya’daki yurttaşlarımız dün sabah şehrimize geldiler”, *Son Posta*, 11 Nisan 1945.

¹⁰⁶ “Memleketimizdeki Almanlar gitmek istemiyor”, *Tanin*, 12 Nisan 1945.

¹⁰⁷ “Memleketimizde enterne edilen Alman tebaası”, *Son Posta*, 14 Nisan 1945; “Enterne edilen alman tebaası gönderiliyor”, *Son Posta*, 15 Nisan 1945.

¹⁰⁸ “Gözaltı edilen Alman diplomatları”, *Vatan*, 17 Nisan 1945.

¹⁰⁹ “Ankara’daki Alman diplomatları”, *Vatan*, 18 Nisan 1945.

¹¹⁰ “Memleketimizden gidecek olan Almanlar Cuma günü ayrılıyor”, *Son Posta*, 19 Nisan 1945.

¹¹¹ “Ankara’daki Almanlar geliyorlar”, *Vakit*, 18 Nisan 1945.

¹¹² “Ankara’daki Almanlar”, *Haber Akşam Postası*, 18 Nisan 1945.

¹¹³ *Yeni Sabah*, 19 Nisan 1945.

¹¹⁴ *Vatan*, 19 Nisan 1945.

¹¹⁵ “Ankara’daki Almanlar”, *Akşam*, 18 Nisan 1945. Haydarpaşa tren istasyonuna gelmiş olan Almanları gösteren fotoğraf. “Ankara’daki Almanlar Getirildi”, *Tan*, 19 Nisan 1945, Bkz. EK 6.

Haydarpaşa garında gözlemlenmiş olan bir gazeteci yazısında şu ifadeleri kullanmıştır¹¹⁶:

“Hususî tren saat 08.30’da perona girdi. Başlarımızı sağa sola çevirdik: Vagon pencerelerindeki Germen ırkının bütün vasıflarını bariz bir şekilde gösteren sarışın çehreler; süratle gözlerimizin önünden geçtiler. Yaklaştık... Şu tebesüm eden yüzlerin altında, ıstırapı okuyoruz. Şimdi bu insanlar, tıpkı memleketlerini idare eden Nazi şefleri gibi, sonu bilinmeyen bir maceraya atılacaklardır. Uzun bir deniz yolundan sonra ayak basacakları toprak neresidir? Şehirlerinin yerini bulsalar bile evlerini ocaklarını kime soracaklardır? Fakat bunların bir tesellisi var: Kendilerini götürecek vapurun stop çanı çalmadan, sulh çanları çalabilir!”.

İstanbul’da enterne edilmiş olan Alman diplomatlar, memur ve ailelerinin sayısı ise biraz daha fazlaydı ve toplam 380 kişiydi. Ankara’daki Almanların aksine İstanbul’daki Almanların çoğu Almanya’ya dönmek istemiyordu. Nitekim gitmek istemeyen 200 Alman, Konsoloshane binasından Alman Lisesi’ne nakle edilmişlerdi¹¹⁷. Almanya’nın haklarını koruyan İsviçre’nin Türkiye’deki Büyükelçisi Lardi’nin beyanatına göre Almanya, 1944 Yaz’ındaki uygulamasının aksine Türkiye’de kalmak isteyen Almanların vatandaşlıktan çıkarılması yönünde bir talepte bulunmamıştı. Büyükelçi Lardi açıklamasının devamında Türkiye’deki Almanların şimdilik eski vaziyetlerini muhafaza edeceğini fakat yine de geleceğin ne göstereceğinin bilinemeyeceğini ifade etmiştir¹¹⁸.

Türkiye’de enterne edilmiş Alman diplomatları ve ailelerini götüren İsveç vapuru *Drottningholm* 21 Nisan 1945 günü saat 17.00’de İstanbul’dan ayrılmıştır¹¹⁹.

Almanların yolculuğunun başladığı bu günlerde Almanya’daki savaş tamamlanmak üzereydi. 29 Nisan’da Sovyet ordusu Berlin’e girerken, 30 Nisan’da

¹¹⁶ “Ankara’daki Almanlar şehrimize getirildi”, *Tasvir*, 19 Nisan 1945.

¹¹⁷ “Memleketimizden gidecek olan Almanlar Cuma günü ayrılıyor”, *Son Posta*, 19 Nisan 1945.

¹¹⁸ “Türkiye’deki Almanlar”, *Tasvir*, 20 Nisan 1945; “Türkiye’deki Almanlar”, *Haber Akşam Postası*, 20 Nisan 1945.

¹¹⁹ Vapurda bulunan Alman sayısını bir gazete 124’ü Ankara’dan gelenler ve 175’i İstanbul’dan giden Almanlarla beraber 299 kişi olarak vermiştir. “İsveç vapuru bugün hareket edecek”, *Tan*, 21 Nisan 1945. Başka bir gazetede toplam Alman sayısı 300 olarak belirtilmiştir. “Enterne edilen Almanlar dün İstanbul’dan ayrıldılar”, *Son Posta*, 22 Nisan 1945, Bkz. EK 7. *Tasvir*’e göre 124 Ankara’dan, 186 İstanbul’dan olmak üzere 310 Alman, 21 Nisan 1945’te İsveç vapuruyla İstanbul’dan ayrılmıştır. “İsveç vapuru gitti”, *Tasvir*, 22 Nisan 1945.

Adolf Hitler intihar etti¹²⁰. 2 Mayıs 1945'te Lizbon'a gelmiş olan İsveç vapurunun ise çökmüş olan Almanya'nın durumu dolayısıyla ne zaman nereye gideceği belli değildi¹²¹. Bir süre sonra Avrupa'daki savaşın neticelenmesi üzerine tekrar yola çıkan İsveç vapuru, 5 Haziran'da Göteborg'a ulaşmıştır. Yapılan açıklamada, gemideki Alman diplomatların ve ailelerinin bir süre sonra Müttefik konvoyuyla Almanya'ya götürüleceği belirtilmiştir¹²².

Almanya'ya dönmeyerek, İstanbul'da kalan ve Alman Lisesi'ne yerleştirilen Almanlardan içlerinde bir de Amiral bulunan 90 kişilik bir kafile 26 Temmuz'da trenle Yozgat'a gönderilmiştir¹²³. Yine, 45 kişilik bir grup da 28 Temmuz'da Çorum'a sevk edilmiştir. Gazete haberinde İstanbul'da enterne edilmiş Alman kalmadığı vurgulanmıştır¹²⁴. Böylece, 2 gün içinde 135 kişi daha Anadolu'da enterne edilmek üzere sevk edilmiş oluyordu.

Türkiye'de kalmış Alman diplomatların Anadolu'ya yaklaşık 1 sene önce gönderilmiş Alman vatandaşlarıyla beraber enterne edilerek misafir olmaları birkaç ay daha sürmüştür. 1945 yılının son ayında basında yer alan bazı haberler, Türk Hükümeti'nin enterne edilenleri yakında serbest bırakacağı şeklindeydi¹²⁵. 19 Aralık 1945 tarihli bir haber, Almanların gözetli edilmeleri için mevcut şartlar ortadan kalktığından hükümetin bu uygulamayı kaldırdığını ve bir iki gün içinde tatbik edileceğini yazmaktaydı. Sadece, emniyet bakımından mahzurlu görülenler gözetiminde bulundurulmaya devam edilecekti¹²⁶. Serbest bırakma kararı enterne edilmiş 600 kadar Alman'ı ilgilendirmekteydi¹²⁷. Almanların gözetli kararının kaldırılmasından sonra Kırşehir ve Yozgat'taki Almanlardan 25 kişi 21 Aralık'ta, 75 kişi 22 Aralık'ta İstanbul'a gelmiştir¹²⁸. İstanbul'a gelen Almanlar gazetecilere

¹²⁰ 8 Mayıs 1945'te Almanya teslim olurken, 14 Ağustos'ta Japonya'nın teslim olmasıyla İkinci Dünya Savaşı nihayet bitmiştir. Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s. 533.

¹²¹ "Türkiye'den dönen Almanlar", *Tan*, 3 Mayıs 1945.

¹²² "Yurdumuzdan giden Almanlar Götenberg'de", *Son Telgraf*, 6 Haziran 1945. Gazete'de vapurun ulaştığı şehir olarak Götenberg ifadesi kullanılmıştır. Bu şehrin İsveç'in ikinci büyük şehri Göteborg olması lazım geldiğini düşündüğümüzden metinde Göteborg olarak belirtilmiştir.

¹²³ "Şehrimizdeki Almanlar", *Yeni Sabah*, 27 Temmuz 1945.

¹²⁴ "Şehrimizde enterne edilmiş Alman kalmadı", *Yeni Sabah*, 29 Temmuz 1945. Nisan ayındaki gazete haberleri dikkate alındığında İstanbul'da kalmış olan Alman sayısının 200 olduğu anlaşılıyordu. Bu haber hemen hemen bütün gazetelerde aynı şekildeydi. Dolayısıyla Yozgat ve Çorum'a 135 kişi gittiğine göre, olması gereken 65 kişinin durumuyla ilgili herhangi bir bilgi temin edemediğimizi belirtmem gerekmektedir.

¹²⁵ "Enterne edilen Almanlar", *Tasvir*, 18 Aralık 1945.

¹²⁶ "Enterne edilen Almanlar serbest bırakılıyor", *Haber Akşam Postası*, 19 Aralık 1945.

¹²⁷ "Türkiye'de gözetimdeki Almanlar", *Son Telgraf*, 19 Aralık 1945.

¹²⁸ "Enterne Almanlar", *Vatan*, 22 Aralık 1945.

yaptıkları açıklamada şu ifadeleri kullanmışlardı¹²⁹:

“Herşeyden evvel bize gösterdikleri iyi muameleden dolayı resmî Türk makamlarına ve mahallî halka teşekkür ederiz. 15 ay ikamete mecbur tutulduğumuz yerlerde bize karşı daima nazik davranıldı. Her ihtiyacımız temin olundu. Yiyecek, içecek ve yakacağımızı kolayca temin ettik”.

Çorum’dan gelmiş enterne Almanlardan olan Mimar Bischoff, gazeteye verdiği röportajda enterne günleriyle ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır¹³⁰:

“Tekrar İstanbul’a dönmekten duyduğum sevinci tarif edemem. Ancak, sakin bunu yanlış anlamayın. Bu sadece güzel şehre kavuşmanın bir sevincidir. Yoksa, biz Çorum’da da hiç yoksulluğa, esarete katlanmadık. Size mahallî otoritelerden gördüğümüz insanî muameleden ziyade yerli Çorum halkından, köylülerden gördüğümüz yakın alâkayı belirtmek isterim. Hatta, bu alâka o derece büyüktür ki, bazen hediye olarak ta evimize kadar yoğurt, süt, yağ gönderiliyordu. Zaten, hükümet bütün ihtiyaçlarımızı kâfi derecede temin ediyor ve meselâ ayda 36 lira yiyecek, 10 lira odun, 5 lira ev parası veriyordu. Bu para belki size az görünür, fakat etin kilosunun 60 kuruş olduğunu söylemek bu hususta kâfi bir fikir verebilir zannederim. Çorum’da soğuktan başka hiçbir şikâyetimiz yoktur. Emniyetten izin aldığımız takdirde şehirden pek uzak olmayan bağlara bile gidebiliyorduk”.

İlerleyen günlerde Anadolu’daki Almanların tamamının enterne hayatı sona ermiştir. Almanlar, gözaltı kararının kaldırılmasından sonra istedikleri yere gitmekte serbest kalmaları üzerine öncelikle İstanbul’a gelmişlerdir. Çünkü İstanbul’da evi ve geniş bir çevresi olanlar vardı. Bazı Almanlar, Türk vatandaşlığına geçmek için müracaatta bulunurken, ilk günlerde 2 Alman Müslüman olmak istediğini yetkililere beyan etmişti. Almanların bir kısmı Türkiye’de kalmak ve çalışmak isterken, bir kısmı da ülkelerine dönmeyi düşünmekteydiler¹³¹. Sonuçta, artık savaş bitmişti, Nazi rejimi yoktu ve Almanya’da yeni bir dönem başlamıştı.

Almanların Türkiye’den ayrılması ilerleyen aylar, yıllar boyunca zaman içinde gerçekleşmiştir. Türkiye’deki yükseköğretim kurumlarındaki Alman öğretim üyelerinin de Almanya’ya dönmeleri veya başka ülkelere gitmeleriyle Türkiye’de ciddî manada bir Alman kolonisi, grubu kalmamıştır.

¹²⁹ “Enterne edilen Almanlar serbest bırakıldı”, *Haber Akşam Postası*, 22 Aralık 1945.

¹³⁰ “Enterne edilen Almanlar kabileler halinde geliyorlar”, *Tasvir*; 23 Aralık 1945, Bkz. EK 8.

¹³¹ “Serbest bırakılan Almanlar”, *Haber Akşam Postası*, 26 Aralık 1945.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasından itibaren Türkiye denge politikası yürütmeye çalışmıştır. Savaşın ilk yıllarında üstünlük ve inisiyatif Almanya'da görünürken, 1943 yılından itibaren bu durumun değişmesi ve Müttefik Devletlerin ağırlığının hissedilmesiyle Türkiye'nin konumu etkilenmiştir. Müttefik Devletlerin, Türkiye'den beklentisi savaşta Almanya'ya karşı aktif olarak yer alması şeklinde olmuş ve bu talep Türk yetkililere defalarca iletilmiştir. Türk Hükümeti ise ülkeyi sıcak çatışmaya sokacak bir gelişmeden uzak durmaya çalışmış, prensip olarak Müttefik Devletler yanında yer alma çizgisine gelirken Balkanlar'daki Alman askerî varlığından duyduğu endişeyi dile getirmiş, savaştan özellikle kaçınmıştır.

Türkiye'ye yapılan diplomatik baskılar neticesinde reel politiğin çarkları işlemeye başlamış ve önce Türk Hükümeti, Almanya'ya savaş sanayisi açısından hayati bir maden olan krom ihracını durdurmuş ve ardından 1944 Yaz'ında bu ülke ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Diplomatik ilişkilerin sonlandırılmasıyla Türkiye'deki Alman diplomatik misyonu ve vatandaşları ülkelerine dönmek durumunda kalmışlar, Türkiye'de kalmak isteyen Nazi rejimi muhalifleri, haymatlos olarak bilinen vatansızlar ve çeşitli nedenlerle Almanya'ya dönmek istemeyen bazı Almanlar, Devletler Hukuku gereği enterne edilerek Anadolu'nun bazı şehirlerine yerleştirilmişlerdir. Bu enterne hayatına 1945 yılında, Türkiye'den ayrılamamış olan bazı Alman diplomatları da katılmıştır.

Anadolu'nun bazı şehirlerindeki enterne hayatı, gelişmiş bir ülkenin eğitimli vatandaşları olan Almanlar için ilginç bir tecrübe olmuştur. 1940'lı yıllarda Anadolu'da geçen yaklaşık 15 aylık sürede Almanlar kuşkusuz bazı sorunlar yaşamışlardır. Bununla beraber, bu şehirlerdeki Türklerle kısa sürede kaynaşmışlar, bilgileri ve deneyimleri buldukları şehrin hayatına olumlu yansımıştır. Türkler de, Almanların yaşadıkları zorunlu gurbet hayatını rahatlatmak için iyi komşuluk sergilemişlerdir. Almanlar, ülkelerine döndükten sonra Türklerin sıcak, samimi yardımlarını hatırlamış ve anılarında bunu sıkça dile getirmişlerdir. Belki de, bu birlikte yaşama tecrübesi ilerleyen yıllarda (1960'ların başından itibaren Almanya'ya gerçekleşen Türk işçi göçü) bu iki toplumun bu sefer Almanya'da bir araya gelmesine küçük bir katkı sağlamıştır.

1945 yılı Aralık ayında Türk Hükümeti enterne uygulamasına son vermiş ve Almanları istedikleri yere gidebilme hususunda serbest bırakmıştır. Bu Almanların büyük çoğunluğu zaman içinde Almanya'ya veya başka ülkelere gitmişler-

dir. Türk bilim hayatına önemli katkılar yapmış olan Alman bilim adamlarının da 1950'lerin başından itibaren gidişiyile Türkiye'de belli bir Alman topluluğu, kolonisi kalmamıştır.

Netice itibariyle, İkinci Dünya Savaşı'nın son döneminde Türkiye'de yaşanmış küçük çaplı bir hadise olarak değerlendirilen Almanların enternesesi meselesinin sosyal boyutu ve Türk-Alman ilişkilerine yansımaları daha geniş ölçekli çalışmalarla ele alınabilir. Daha önce belirttiğimiz gibi, enterne olayının Türk-Alman ilişkilerine sosyal olarak en önemli katkısı, iki toplumun birlikte yaşayarak birbirini yakından tanınması, sahiplenmesi ve kaynaşması olmuştur. Almanların enternesinden bu pozitif neticeyi çıkarmak herhalde mümkündür.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmî Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Devre VII, c. 13, ictima: 1, Fevkalâde inikat, 2 Ağustos 1944, Ankara 1944.

Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Haber Akşam Postası

Son Posta

Son Telgraf

Tan

Tanin

Tasvir

Vakit

Vatan

Yeni Sabah

Basılı Eserler

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1980*, Ankara 1988.

Bakar, Bülent, “İkinci Dünya Savaşı’nda İstanbul ve Trakya’dan Anadolu’ya Göç ve Paniğe Karşı Propaganda”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sayı 12 (2007), s. 1-35.

Deringil, Selim, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası*, İstanbul 1994.

Glasneck, Johannes, *Türkiye’de Faşist Alman Propagandası*, çev. Arif Gelen, Ankara 1968.

Goloğlu, Mahmut, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Ankara 1974.

Karakaş, Nuri, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXV/2 (Aralık 2010), s. 447-482.

Koçak, Cemil, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, Ankara 1991.

_____, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, I-II, İstanbul 2010.

Neumark, Fritz, *Boğaziçine Sığınanlar*, çev. Şefik Alp Bahadır, İstanbul 1982.

Özgüldür, Yavuz, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*, Ankara 1993.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, Ankara 2010.

Seydi, Süleyman, *1939-1945 Zor Yıllar*, Ankara 2006.

Soysal, İsmail, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, c. I, Ankara 1989.

Tekeli, İlhan- Selim İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si*, c. I, İstanbul 2014.

Weisband, Edward, *2. Dünya Savaşı ve Türkiye*, çev. M. A. Kayabağ-Ör-
gen Uğurlu, İstanbul 2002.

Yalçın, Kemal, *Haymatlos*, İstanbul 2011.

Ekler

Ek 1

Son Telgraf, 8 Ağustos 1944.

3
AĞUSTOS
PERŞEMBE
1944
SAYI: 4370

Kendi kendine
1930 belgesi ile
YASANCI DİLLER
HABER METODU
Her mevzuatı bilirsiniz
İngilizce ve almanca
yeni den hazırlanmıştır!
Müessesesi: Vakıf
Kâğıthanesi

HABER

AKŞAM POSTASI

Uçan bombaların akını
Londra 3 (A.A.) — Din grup
İngilizce ve Londra şahısma neğretim
bilir öğrenmiş, İsmi kayıtlı ve ha-
zar elden bilmiştir.

HER YERDE 10 KURUŞTUR * POSTA K. 214 — İSTANBUL ADRES: ANKARA CADDESİ VAKIT YURDU — İSTANBUL TELEFON: YAZI İŞLERİ: 23972 - İDARE: 24370 * SENE:

Münasebetler Kesildikten Sonra

Üç bine yakın Alman tebaası Türkiyeyi terke hazırlanıyor

Türkiye ve Almanya

Müttefiklerimizin son müzakerelerde bizden iş istedikleri ve herde iştirak talep ettikleri yolundaki teklifleri katıyıyla tekbis edebiliriz. Ne müttefikler ve ne biz bir pazarlık zihniyetini kendimize yansıtmayız. Her şey samimiyet, itimat ve derin bir menfaat iştirakinden ve harıylıklı hürmetten mütevellit bir dostluk havası içinde cereyan etmiş ve edecektir.

Yazan: Hüseyin Cahit YALÇIN

Şehrimizdeki Alman müesseseleri işlerini tasfiyeye başladılar

izmir Alman konsolosluğunda evrak yakılırken yangın çıktı

Kalmak isteyen bir kısım Almanların ziyaretleri tetkik ediliyor. Almanyadaki tebaamız dönüyor

BUGÜNÜN ilk dakikalarından itibaren, Türkiye ile Almanya arasında imzalandı ve sipariş münasabetsi kalmış bulunuyor. İsmi bilinen, tevakkülde bir bildire eddet.

Pakat bugün, İngiliz hükümeti Ankara müşahedemanele icasına her. İsmi Türkiye'nin artık harp kuvveti ve siyasi değişimini ve daha fildi bir surette müsterek davaya hazırlanıyor.

EK 3

Cumhuriyet, 4 Ağustos 1944.

Vilâyetin neşrettiği tebliğ

Alman tebaasına memleketi terketmeleri için bir hafta mühlet verildi

Almanların beraberlerinde götürebilecekleri eşya, yiyecek maddesi ve para tahdid olundu

Ankara, 3 (Telefonla) — Almanyanın Ankara Büyüyük Elçisi Von Papen'in yarın buradan hareket etmesi muhtemeldir.
Millî Sefin Von Papen'i kabul ettiği bildiriliyor
Ankara 3 (Radyo Bülteni) — İngiliz radyosunun söylediğine göre, büyük elçi Von Papen dün öğleden sonra Devlet Reisi İnönü'nü ziyaret etmiştir.
İstanbul Vilâyetinin tebliği
İstanbul Valiliğinden tebliğ edilmiştir.
I — Memleketimizde mevcut Alman devleti tebaası ile Almanyadaki Türk vatandaşlarının mütakabilen — Arkası Sahife 2. Sđ. 1 de —

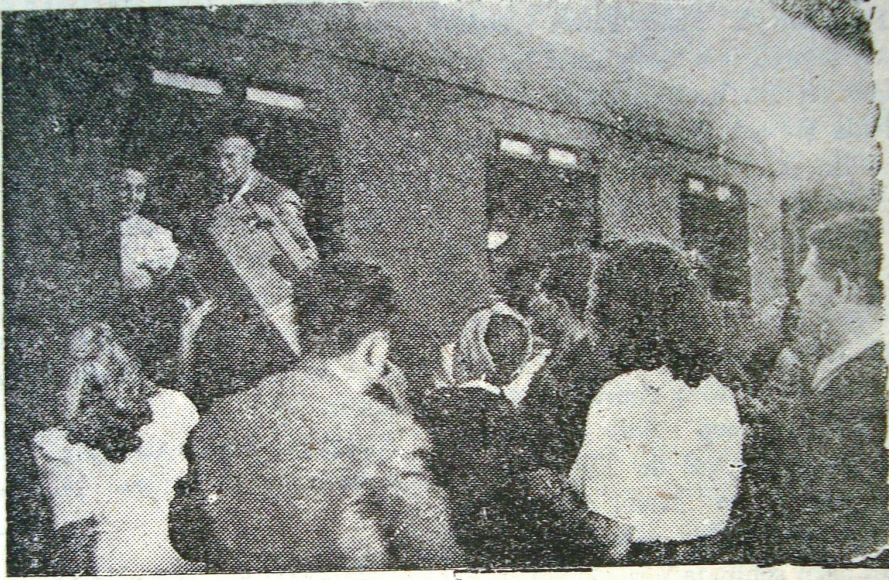
BÜLENT BAKAR

EK 4

Tanin, 24 Ağustos 1944.

Enterne edilen Almanlar

Yüz on üç kişilik ilk katile dün Yozgat ve Kırşehir hareket etti

Enterne edilen Almanlar dün Ana doluya sevk edilirdi

EK 5

Yeni Sabah, 24 Ağustos 1944.

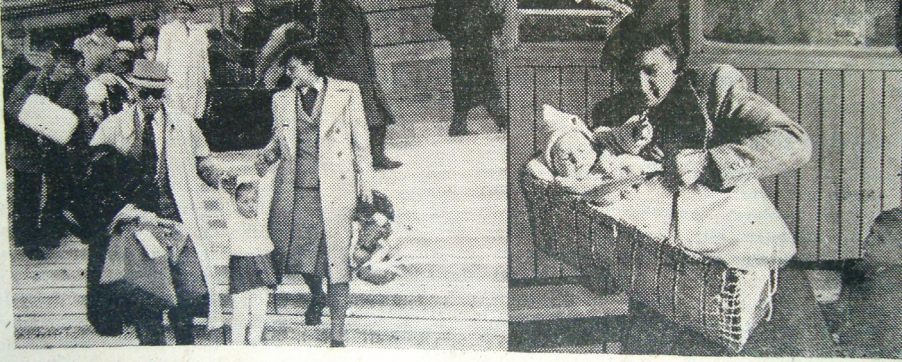

BÜLENT BAKAR

EK 6

Tan, 19 Nisan 1945.

Ankara'daki Almanlar Getirildi

Ankara'da gözaltı edilen Alman diplomatları ve tebaası dün şehrimize getirilmişlerdir. Resim bunlardan birkaçını Haydarpaşa' garından çıkarken göstermektedir. (Yazısı ikincide)

EK 7

Son Posta, 22 Nisan 1945.

Enterne edilen Almanlar kafileler halinde geliyorlar

Almanlar Türk köylülerinden gördükleri misafirperverliğe teşekkür ediyorlar

Almanya'ya karşı harp ilân ettiği müzidenberi Yozgat, Çorum ve Kırşehirde enterne edilen Almanların serbest bırakıldıklarını yazmış ve evvelki gün bunlardan ilk gelen bir aile ile yaptığımız görüşmeyi yazmıştık.

Dün de serbest bırakılan Almanlardan 70 kişi Erzurum trenile şehrimize gelmiştir. Bunların 50 si Çorumdan, 20 si Kırşehirden gelmişlerdir. Gelenlerin ekserisi serbest meslek sahibi kimselerdir. Kordiplomatığe mensup olanlar da henüz serbest bırakılmamış olup bunlar arasında von Papenin yakın akrabası, Alman bahriye atâşesi, Doyçe Bank direktörü Hausmann, yüksek mühendis okulu profesörlerinden Simoni, sigortacı Busits vesaire bulunmaktadır.

Çorumdan henüz hareket etmemiş olan Almanlar içinde Alman ve Saint George hastanelerine mensup hemşireler de vardır. Bunlar pek yakında İstanbula geleceklerdir. Bugün trenden çıkan yolcular arasında Blumel Lisberts, Jounets, Bichoff, Hains, Wenzel, Leinter gibi tanınmış Almanlar vardır. Bunlardan yalnız sonuncusu Almanya'ya dönmek kararındadır. Çorumda enterne edilen mimar Bichoff bir

arkadaşımıza ihtisaslarını şöyle anlatmıştır:

— Tekrar İstanbula dönmekten duyduğum sevinç tarif edemem. Ancak, sakın bunu yanlış anlamayın, bu sadece güzel şehre kavuşmanın bir sevincidir bu, yoksa biz Çorumda da hiç yoksulluğa veya esarete katlanmadık. Size mahalli otoritelerden gördüğümüz insanî muameleden ziyade yerli Çorum halkından, köylülerinden gördüğümüz yakın alakayı belirtmek isterim. Hattâ bu alâka o derece büyüktür ki bazan

hediye olarak tâ evimize kadar yoğurt, süt, yağ gönderiliyordu. Zaten hükümet bütün ihtiyaçlarımızı کافی derecede temin ediyor ve meselâ ayda 36 lira yiyecek, 10 lira odun, 5 lira ev parası veriyordu.

Bu para belki size az görünür, fakat etin kilosunun 60 Krş. olduğu nu söylemek bu hususta کافی fikir verebilir zannederim. Çorumda soğuktan başka hiç bir şikâyetimiz yoktur. Emniyetten izin aldığımız taktirde şehirden pek uzak olmanın bağlara bile gidebiliyorduk.

Dün gelen Almanlar